

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**Методичні матеріали
щодо забезпечення самостійної роботи студентів
з дисципліни “Соціальна психологія”
(для бакалаврів)**

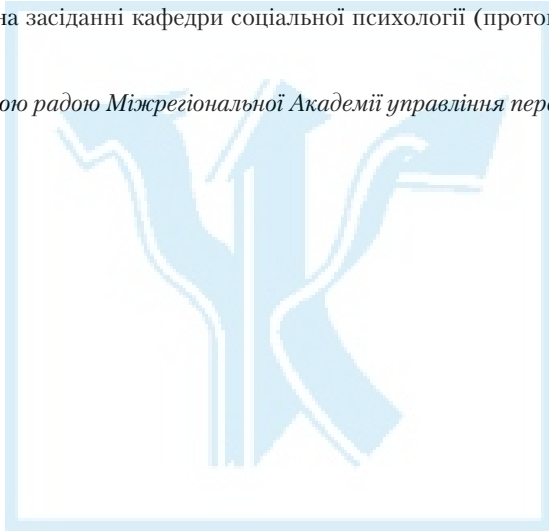
МАУП

Київ 2007

Підготовлено професором кафедри соціальної психології *О. Р. Охременко*

Затверджено на засіданні кафедри соціальної психології (протокол № 2 від 28.02.07)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

МАУП

Охременко О. Р. Методичні рекомендації матеріали щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Соціальна психологія”. — К.: МАУП, 2007. — 103 с.

Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, характеристику основних видів навчальної, навчально-наукової (пошуково-аналітичної і практичної самостійної роботи студентів, список літератури, а також додатки.

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2007

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Уведення модульної системи організації навчального процесу приводить до скорочення аудиторного навантаження студентів і зростання обсягу самостійної роботи, що збільшує значимість поточного контролю знань студентів, у тому числі з використанням письмових робіт, есе, рефератів, тестів тощо.

У зв'язку з цим одне з основних завдань навчального процесу сьогодні — навчити студентів працювати самостійно. Виконання самостійних завдань допомагає студентам поетапно включитися в навчальну, а згодом у наукову роботу, що сприяє формуванню творчих здібностей і творчого ставлення до своєї професії. Навчити учитися — це значить розвинути здатності і потреби до самостійної творчості, повсякденної і планомірної роботи над підручниками, навчальними посібниками, періодичною літературою, активної участі в науковій праці.

Самостійна робота студентів традиційно поділяється на аудиторну самостійну роботу, що забезпечує підготовку до поточних аудиторних занять, і позааудиторну (кваліфікаційну) роботу, яка передбачає практичне застосування отриманих знань, вмінь, навичок.

Всі види самостійних робіт, починаючи з найпростіших, таких як контрольна робота, доповідь, реферат, і закінчуючи складнішими — курсова, дипломна робота, наукова стаття; магістерська робота є однією з форм звітності і контролю знань студентів. Це творче осмислення відповідної наукової думки, літератури, засіб вивчення навчальних дисциплін, підвищення теоретичного і методичного рівня професійних знань.

Самостійна робота студентів — спланована, пізнавальна, організаційно і методично спрямована особиста діяльність без безпосередньої допомоги викладача. Самостійна навчальна діяльність студентів повинна містити певні елементи на занятті і продовжуватися після цього. Таку роботу педагог ретельно планує методично і організаційно. Для реалізації такого підходу розроблено навчально-методичний пакет самостійної роботи з дисципліни “Соціальна психологія” для трьох спеціальностей: “психологія”, “соціологія”, “політологія”, який містить визначений обсяг аудиторної й позааудиторної самостійної роботи.

Неабияке значення в самостійній навчальній діяльності студентів відіграє вільний вибір теми, форми і часу виконання роботи. Тому в системі самостійного навчання важливе місце належить творчим

завданням: доповіді, огляди тощо. Ці завдання охоплюють широкий діапазон матеріалів від огляду літератури, до наукових розробок з досліджуваної теми.

У педагогічній практиці використовуються різноманітні прийоми організації самостійної діяльності студентів:

- організація роботи з навчальними матеріалами;
- збирання (накопичення) матеріалу з досліджуваної теми;
- організація студентів на підготовку і написання реферату з дисципліни;
- спрямування роботи студентів із конспектом-схемою, розробленим викладачем;
- аналіз порівняльного і досліджуваного матеріалів;
- організація виконання індивідуальних завдань;
- розв'язування завдань за темами;
- організація і проведення виступів студентів з рефератом на лекції або семінарі;
- організація студентів для виконання позааудиторної самостійної роботи у вигляді навчальних диференційованих тестів різного ступеня складності, багатоваріантних завдань, використання кросвордів, вправ з “ключами” для самоконтролю.

Лише така праця привчає студентів до постійної і активної розумової діяльності як в аудиторії, так і поза нею.

Основні організаційні напрями виконання самостійної роботи студентів доцільно розділити на етапи:

- планування викладачем кількості годин самостійного вивчення з відповідних тем, розроблення змісту і характеру самостійних завдань, дотримуючись таких вимог:
- виконувана самостійна робота повинна спрямовуватися на досягнення основних навчально-виховних завдань;
- самостійне навчання має бути систематичним і систематизованим у контексті навчальних занять;
- самостійне навчання повинно бути доступним і можливим.

На лекціях, семінарських, практичних заняттях й індивідуальних консультаціях формулюються завдання для самостійного опрацювання, проводиться інструктаж щодо їх виконання.

Контроль та корекція результатів самостійного вивчення матеріалу здійснюються при виконанні тестових завдань, потім — на семінарських заняттях, під час складання іспитів.

Методичні рекомендації призначені для організації самостійної роботи студентів-психологів з курсу “Соціальна психологія”.

АУДИТОРНА САМОСТІЙНА РОБОТА **з дисципліни** **“СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ”**

Опрацювання матеріалу лекцій

До теми 1

Завдання для самостійної роботи студентів

Конспект лекцій. Роль конспекту лекцій суто навчальна: він дає змогу зафіксувати основні поняття і положення, а отже відтворити їх, наприклад, при написанні реферату або підготовці до іспиту. Власне кажучи, його і складати треба як огляд, що містить основні положення лекції без подробиць і другорядних деталей. Конспект носить індивідуалізований характер: він розрахований на самого автора і тому може виявитися малозрозумілим для інших.

Для того щоб здійснювати цей вид роботи, у кожному конкретному випадку необхідно грамотно вирішити такі завдання:

- Зорієнтуватися в загальній композиції лекції (уміти визначити основні положення).
- Побачити логіко-значеннєву канву повідомлення, зрозуміти систему викладу інформації в цілому, а також розвитку кожної окремої думки.
- Виявити “ключові” думки, тобто основні значеннєві віхи, на які “нанізаний” зміст.
- Визначити інформацію, що деталізує основні положення.
- Лаконічно сформулювати основну інформацію, не переносити її конспект цілком і дослівно.

Будь-який навчальний текст містить основну і допоміжну інформацію. Основна інформація має найбільш істотне значення для розкриття змісту теми або питання. До неї належать: визначення наукових понять, формулювання законів, теоретичних принципів тощо. Призначення допоміжної інформації — допомогти студентові краще засвоїти матеріал.

Зміст конспектування — переробка основної інформації з метою її узагальнення і скорочення. Узагальнити — означає представити її у більш загальній, схематичній формі: визначень, висновків, окремих заголовків, викладу основних результатів тощо.

Основна інформація на лекції записується як можна повніше і становить опорний конспект. Допоміжна, як правило, опускається за винятком, якщо студенту не повністю зрозумілі основні положення.

Основними вимогами до конспекту є наочність записів і таке їх розташування, що давало б можливість усвідомити логічні зв'язки й ієрархію понять. Обсяг рукописного конспекту мають становити одну четверту (0,25) лекційних матеріалів, повно відображати їх зміст. Конспект містить: лекційну тему, план лекції, бібліографічні джерела, власне конспект матеріалу. Бажано виокремлення основних положень і визначень.

При написанні конспекту сторінки зошита поділяють навпіл вертикальною рисою. В лівій частині сторінки пишуть конспект лекції, а в правій — письмово фіксується інформація з додаткових джерел у вигляді стислого викладення основного змісту якого-небудь тексту. Результат конспектування — запис, що дає змогу негайно або через деякий термін з потрібною повнотою відновити отриману інформацію.

Додаткова інформація може бути надана у вигляді тез — коротко сформульованих основних думок, положення досліджуваного матеріалу. Тези лаконічно виражають суть прочитаного, дають можливість розкрити зміст. Під час формулювання тез корисно виписати сторінки тексту, що найбільш чітко відображають основну думку автора.

Спосіб “питання — відповіді” полягає в тому, що самостійно формулюються питання або проблеми, порушені на лекції і даються відповіді на них. Модифікацією цього способу є таблиця, де місце “питання” займає формулювання проблеми автором, а “відповіді” — вирішення даної проблеми. Іноді в таблиці можуть бути і додаткові графи: наприклад, “інші погляди”.

Раціонально використовувати різні способи конспектування для запису того самого матеріалу. Такій спосіб отримав назву “комбінованого конспекту”. При цьому використовуються кілька або всі способи. Саме “комбінований конспект” є ознакою високого рівня підготовки студента.

Форма звітності — рукописний конспект лекційних матеріалів.

Завдання на самостійну роботу студентів: виписати визначення основних понять, використаних у лекційному матеріалі. Форма звітності: словник визначень, спрямований на розширення знань

лекційного матеріалу, набуття практичних навичок тлумачення понять предметної області.

З лекційних матеріалів курсу треба виділити 60–100 основних понять і навести їх визначення. Визначення можуть бути дані самостійно або узяті зі словників і енциклопедій. У разі запозиченого визначення необхідно навести бібліографічний опис джерела. При цьому слід вказати сторінку цитування (за винятком електронних видань).

Словник визначень має бути наведений у друкованому або рукописному вигляді у формі таблиці з полями: номер, поняття, визначення, джерело. Таблиця повинна бути поділена відповідно до розділів лекційного курсу.

Самостійна робота студентів за підручником: Орбан-Лембрик О. Е. Соціальна психологія. — К.: Академвидав, 2005. — 448 с. Скласти резюме з питання: Сучасне бачення проблем соціальної психології.

Резюме — короткий підсумок прочитаного, який містить його оцінку. Резюме характеризує основні висновки тексту. Вибір мовних засобів для резюме-висновків підпорядкований основному завданню згортання інформації: мінімум мовних засобів — максимум інформації. Це звичайно одне — три чіткі, короткі, виразні позиції, що розкривають, на думку студента, суть описуваного об'єкта.

Питання для самоконтролю за темою:

1. Яким чином реалізується взаємодія психологічного та соціологічного наукових підходів?
2. Перелічте основні соціально-психологічні явища.
3. Які універсальні механізми соціально-психологічних явищ Ви знаєте?
4. Дайте визначення наслідуванню, навіюванню, зараженню, переконанню.
5. Які етапи розвитку соціальної психології Ви знаєте?
6. Пригадайте дату виникнення соціальної психології?
7. Коли розпочався науковий етап розвитку соціальної психології?
8. Що входить у безперервний ланцюг історичного розвитку за Вільямом Вундтом?
9. Які форми людського спілкування виокремлював В. Вунт?
10. Викладіть основні положення концепції Г. Тарда.

11. Що за Е. Дюркгейм є “колективними уявленнями”, примусово нав’язаними індивідуальному розуму?
12. З працями яких вчених пов’язують початок наукового етапу розвитку?
13. Хто на початку ХХ ст. вивчав вплив міжособистісних стосунків на продуктивність праці, ставлення до праці, трудову дисципліну?
14. Чим відрізняється класичне і оперантне обумовлювання?
15. Хто автор теорії “навчання через спостереження”?
16. Які основні принципи теорії когнітивної відповідності Ви знаєте?
17. Охарактеризуйте основні ідеї Ж. Паже.
18. Назвіть основні етапи морального розвитку дитини.
19. Хто ініціатор розробки напрямку “групова динаміка”?
20. Визначте поняття: “узагальнений інший”.
21. Охарактеризуйте основні положення “індивідуальної психології”.
22. Що, з погляду К. Хорні, було причиною неврозів?
23. Що означає вислів Е. Фромма “дихотомія існування”?
24. Охарактеризуйте етапи розвитку дитини за Е. Еріксоном та Д. Б. Ельконіна.
25. Хто започаткував етнопсихологію?
26. Які основні принципи гуманістичного напрямку?
27. Охарактеризуйте точку зору Г. І. Челпанова.
28. Дайте загальну характеристику радянської психології 20–30-х років та наприкінці 50-х років ХХ ст.

До теми 2

Завдання для самостійної роботи студентів

Виписати визначення основних понять, використаних у лекційному матеріалі. Форма звітності: *словник визначень*.

Домашнє завдання. Складіть схему, яка відображає послідовність вибору теми і проведення наукового дослідження.

Питання для самоконтролю за темою:

1. Охарактеризуйте предмет і метод соціальної психології.
2. Які філософські принципи застосовує соціальна психологія?

3. Що таке наукова методологія?
4. Які особливості загальної і номінальної методології?
5. Назвіть основні універсальні та спеціальні методи соціально-психологічних досліджень.
6. Охарактеризуйте методи аналізу, інтерпретації та тлумачення даних.
7. З якою метою використовують моделювання в соціальній психології?
8. Що являє собою метод типологізації?
9. Які різновиди спостереження Ви знаєте?
10. Які види експерименту застосовують у соціальній психології?
11. Які загальні етапи реалізації методики?
12. Які специфічні види бесіди зустрічаються в соціальній психології?
13. Назвіть основні типи анкетного опитування.
14. Чим лонгітюдне дослідження відрізняється від методу зрізів?
15. Які процедури вивчення продуктів діяльності людини Ви знаєте?
16. Дайте загальну характеристику методу соціометрії.
17. Що означає термін “соціометричний товариш”?
18. Які процедури включає референтометрія?
19. Охарактеризуйте L,Q,T-дані.
20. Вкажіть найбільш поширені помилки при зборі L,Q,T-даних.
21. Охарактеризуйте біографічний метод.
22. Які є форми валідності?
23. Що таке надійність тесту, за якими методологічними прийомами вона визначається?
24. Назвіть основні класифікації тестів.
25. Яким чином структурується емпірична інформація?
26. Які методи математичного моделювання Ви знаєте?
 - активізація знань, необхідних для вивчення нового матеріалу;
 - розвиток пам'яті і мислення;
 - формування узагальнених знань;
 - встановлення співвідношення між подібними поняттями, поглиблене вивчення положень, понять із споріднених навчальних курсів;
 - систематизація соціальних явищ.

До теми 3

Завдання для самостійної роботи студентів

Повторення матеріалу з курсу “Загальна психологія” по структурі особистості. Повторення – процес відновлення в пам’яті раніше отриманих знань на новому, більш високому рівні. Важливою формою повторення є систематизація знань студентів, яка проводиться після вивчення тем і розділів курсу, при цьому матеріал повторюється на вищому рівні, під новим кутом зору.

Завдання для повторення:

- запобігання прогалинам у знаннях студентів;
- активізація знань, необхідних для вивчення нового матеріалу;
- розвиток пам’яті і мислення;
- формування узагальнених знань;
- встановлення співвідношення між подібними поняттями, поглиблене вивчення положень, понять із споріднених навчальних курсів;
- систематизація соціальних явищ.

Застосовуються такі форми повторення:

- робота з конспектом лекцій і матеріалами відповідної теми підручника;
- робота над навчальною або науковою літературою;
- розв’язування комбінованих завдань, тестів (кількісних і якісних).

Пам’ятка студентів:

- розпочніть підготовку до заняття з повторення матеріалу лекцій
- далі уважно вивчіть відповідний матеріал у навчальних посібниках (бажано використовувати не один, а кілька – порівняння допомагає розумінню матеріалу)
- для поглибленого вивчення питань заняття необхідна робота з першоджерелами і запропонованою додатковою літературою
- обов’язковим моментом вашої самостійної підготовки повинна бути робота зі словниками й іншою довідковою літературою. Необхідно опанувати термінологію;
- складіть і запишіть плани відповідей на запропоновані питання

- запитуйте викладача, якщо матеріал викликає питання
- намагайтеся сформувати і висловлюйте на заняттях власне ставлення до обговорюваних питань. При цьому майте на увазі, що оцінюються не ваші переконання, а уміння їх обґрунтувати (тобто знання, уміння і навички у сфері соціальних наук)

Зробіть фрагментування за темою “Особистість” з підручнику із загальної психології і запишіть у конспект лекції. *Фрагментування* – спосіб згортання первинного тексту, при якому в первинному тексті виділяються інформаційні блоки (фрагменти), пов’язані із завданням або проблемою. Якщо реферат і конспект визначаються темою тексту і відображають її, то фрагменти не пов’язані з темою тексту і відображають зовнішню для нього проблему. Фрагментування необхідно для підготовки доповідей, статей, рефератів, коли із багатьох різноманітних джерел треба виокремити інформацію, що відповідає поставленій проблемі.

Завдання на самостійну роботу студентів: внесіть терміни за опрацьованими темами курсу у словничок.

Питання для самоконтролю за темою

1. Як співвідносяться поняття “людина”, “індивід” і “особистість”?
2. У чому полягає процес соціалізації?
3. Дайте визначення особистості.
4. Які складові виокремлюють у структурі особистості?
5. Завдяки чому відбувається становлення особистості?
6. Що таке самосвідомість?
7. Які аспекти самосвідомості Ви знаєте?
8. Охарактеризуйте етапи формування “Я”.
9. Поясніть співвідношення між “Я-поняттям”, “Я-образом”, “Я-концепцією”.
10. Пригадайте структуру особистості за Р. Кетелом і К. К. Платоновим.
11. Які основні параметри особливостей нейродинамічної організації індивіда Ви знаєте?
12. Які властивості нервової системи лежать в основі темпераменту?
13. Викладіть основні типології темпераменту.

14. Охарактеризуйте основні властивості темпераменту.
15. Які компоненти є в структурі характеру?
16. Що таке динамічні стереотипи?
17. Яка первинна біологічна форма потреб?
18. Що таке комплекси атитюдів?
19. Який мотиваційний компонент характеру детермінує всі основні процеси особистості?
20. Які функції виконують атитюди?
21. Назвіть основні особистісні поведінкові реакції.
22. Охарактеризуйте спрямованість особистості.
23. Що в особистості обумовлено її біологічною природою?
24. Як виявляється біологічне в життєдіяльності людини?
25. За якими проявами можна судити про рівень соціалізації?
26. У чому виявляється негативна і позитивна роль настанов у житті людини?
27. Що таке саморегуляція?
28. Дайте визначення соціально-психологічної адаптації.
29. Якими основними потенціалами можна охарактеризувати особистість людини?
30. Що таке “ситуаційні змісти”?
31. Як тривога впливає на сприймання інформації чи вилучення її з пам’яті?
32. Від яких чинників залежить поведінка?
33. Як трактується властивість?
34. Дайте визначення соціально-психологічної дезадаптації.
35. Наведіть приклади повної і часткової дезадаптації.
36. Які форми часткової адаптації Ви знаєте?
37. Які прояви включає ситуаційний розвиток дезадаптивних форм поведінки?
38. Що таке акцентуації?
39. Чим відрізняються очевидні та приховані акцентуації?
40. Які особливості “поведінки за згорнутим алгоритмом”?

До теми 4

Завдання для самостійної роботи

Напишіть есе за додатком 2.

Підготовка до написання есе. Звичайно питання і завдання, що ставляться у процесі написання есе, потребують аналітичних відпо-

відей, тобто пошуку пояснення: чому щось відбувається (з якої причини) і як це відбувається (процеси, механізми), причому відповідь вимагає не простого опису фактів або узагальнення того, що сказано іншими. Природно, факти поряд з наявними поглядами з цієї проблеми мають надзвичайно важливе значення. Проте лише частина вихідного матеріалу, але вона не може слугувати відповіддю на поставлене запитання.

Структура есе. Вступ містить короткий виклад розуміння і підхід студента до відповіді на запитання. Треба висвітлити і те, що студент хоче зробити в есе (мету), і те, що в есе не увійшло, а також дати стислі визначення ключових термінів, наприклад: “Під гендерними стосунками я розумію...”. Проте треба звести до мінімуму кількість визначень (скажімо, три або чотири) із коротким їх викладенням (досить однієї позиції).

Якщо в есе містять дослідження й оцінки того, як ученими використовуються ключові терміни для різного позначення понять або надаються їм різні значення (наприклад, децентралізація), тоді необхідно відобразити ці моменти у вступі. Власне судження треба навести в основній частині есе (наприклад, під окремим підзаголовком).

Зміст основної частини есе. Ця частина містить аргументацію й аналіз поставлених питань, виходячи з наявних даних, інших аргументів і позицій самого автора есе з цього питання. Це й є основним змістом есе і основною проблемою студентських есе. Для правильного її вирішення важливе значення відіграють підзаголовки, на основі яких здійснюється структурування аргументації; саме тут студенти повинні обґрунтувати свої положення.

У межах розділу бажано обмежуватися розглядом однієї думки. Корисно застосовувати послідовну нумерацію — це допомагає стежити за тим, щоб кожному розділу (і його головній думці) відповідало “своє місце”, тобто, щоб у логічній послідовності кожен розділ впливав з попереднього і передував наступному.

Вимоги до фактичних даних і інших джерел. При написанні есе надзвичайно важливо те, як використовуються емпіричні дані та інші джерела. У межах есе використовувані дані є ілюстративним матеріалом, а не заключним актом, тобто вони підтверджують аргументи і міркування студента і свідчать про те, що він вміє використовувати їх відповідним чином.

Заклучна частина есе включає короткий виклад основних аргументів, але він є дуже стислим. Висновок може містити такий дуже

важливий елемент, як вказівки на взаємозв'язки з іншими проблемами. Наприклад: “Есе в основному присвячено гендерним стосункам, але повніший розгляд цієї проблеми повинен привести до вивчення”, потім варто сформулювати кілька пропозицій, що пояснюють, чому це було б корисно, і стисло проілюструвати, як це може бути зроблено.

Есе оцінюється:

- за здатністю сформулювати і довести свою позицію з визначених проблем на основі придбаних знань;
- за критичну і незалежну оцінку даних і поглядів в інших авторів; здатність оцінити і встановити зв'язки між ключовими моментами будь-яких проблем і питань;
- за уміння диференціювати (що є більш, а що менш важливим);
- за використання аналітичних підходів і моделей, їх співвідношення з емпіричним матеріалом.

Завдання для самостійної роботи студентів: Внесіть терміни за опрацьованими темами курсу у словничок.

Питання для самоконтролю за темою:

1. Яка структура спілкування за Г. М. Андрєєвою?
2. Які основні функції спілкування Ви знаєте?
3. Назвіть основні форми і види спілкування.
4. Що таке комунікація?
5. Яка основна мета інформаційного обміну у спілкуванні?
6. Назвіть і охарактеризуйте види комунікативних бар'єрів.
7. Які є позиції комунікатора під час спілкування?
8. Вкажіть основні відмінності комунікації тварин і людини.
9. Що І. П. Павлов називав сигналом сигналів і другою сигнальною системою?
10. Сформулюйте гіпотезу лінгвістичної відносності Б. Л. Уорфа.
11. Охарактеризуйте основні положення “проксиміки”.
12. Яка роль оптико-кінестетичної і акустичної систем при спілкуванні?
13. Що таке соціальна взаємодія?
14. Охарактеризуйте основні соціально-психологічні типи взаємодії.
15. Дайте визначення рефлексії і соціальної перцепції.

16. Які основні функції перцепції Ви знаєте?
17. Як відбувається усвідомлення себе через інших?
18. На які характеристики насамперед звертають увагу люди під час оцінки партнера зі спілкування?
19. Дайте визначення емпатії і атракції.
20. Які схеми причинності (атрибуції) Ви можете пригадати?
21. Що таке рефлексія?
22. Наведіть приклади емоційної експресії у спілкуванні.
23. Як можна оцінити задоволення емоційних потреб у спілкуванні?
24. Які феномени процесу формування першого враження Ви знаєте?
25. Що таке процес стереотипізації?
26. Що розуміють під стереотипом?
27. Які основні соціально-психологічні характеристики догматизму?
28. Назвіть основні прояви догматизму.
29. Як ми сприймаємо і розуміємо іншу людину?
30. Як можна запобігти помилкам сприймання?
31. Що таке зворотний зв'язок?
32. Яким чином формується образ партнера зі спілкування?
33. Як визначають поняття “культура” соціальної психології?
34. Які два основних видів продуктів людської діяльності становлять культуру?
35. Дайте визначення поняттю “матеріальна культура”.
36. Що таке нематеріальна культура?
37. Яким чином співвідноситься культура і суспільство?
38. Значення культури у процесі соціально-історичного розвитку людства.
39. Чому під час розвитку людства починають інтенсивно розвиватися засоби інформаційної взаємодії?
40. Який новий канал культурної спадковості є у людини?

До теми 5

Завдання для самостійної роботи

Прочитайте текст “Соціометричний напрям” (див. дод. 3). Зробіть анотацію цього фрагменту. За вже підготовленими матеріалами зробіть огляд з питань теми “Соціальна психологія груп”.

Типова структура і характер змісту студентських оглядів. Цільове призначення:

- інформаційне забезпечення навчально-наукових цільових завдань;
- оцінювання найважливіших досягнень і тенденцій розвитку в основних галузях науки і техніки;
- характеристика розвитку окремих напрямів наукового знання.

Основу кожного огляду становлять вступна, аналітична частини і висновки, після чого за необхідності можуть бути дані рекомендації. У вступі обґрунтовується доцільність огляду; характеризується його тема і коло розглянутих питань; зазначається цільове призначення; визначається хронологічний період, охоплений оглядом; обґрунтовані вибір і дана характеристика використаних джерел (за видами документів, їхнім змістом, повнотою охоплення тощо); пояснюються підходи до аналізу і синтезу інформації; іноді привертається увага на композиційні, стилістичні і термінологічні особливості.

В основній частині огляду — аналітичній — міститься зведення, що комплексно у взаємозв'язку і єдності характеризують досягнутий рівень, основні тенденції, напрями і перспективи розвитку предмета огляду. Коло питань, їх зміст визначається предметом огляду.

Змістом є узагальнені і систематизовані зведення, що досить повно і доказово характеризують стан питання, висвітлюються комплексні проблеми; аналізуються погляди учених, розвиток нових наукових напрямів у соціальному знанні. Зміст огляду, його висновки і рекомендації повинні служити обґрунтуванню цілей викладених у вступі.

Висновок повинен стисло відображати всі етапи розв'язання поставленої мети. У ньому наводяться кількісні і якісні оцінювання результатів, зазначаються достоїнства методи вирішення завдань.

Список використаної літератури складається з переліку літературних джерел, що були використані при роботі і на які маються посилання в тексті.

Завдання для самостійної роботи студентів ознайомлення з літературою за темою “Соціально-психологічні особливості соціалізації”, з науковими працями у фондах бібліотеки МАУП.

Складання списку наукових праць та огляд літератури. Результати досліджень з різних наук і сфер життєдіяльності, відображені у наукових працях. Передусім — у монографіях, наукових статтях, тезах, рефератах, дисертаціях, наукових доповідях і звітах.

Монографія — одне з основних науково-літературних джерел, в якому найглибше і найпоєднаніше викладаються результати наукових досліджень. Звичайно, монографія публікується на матеріалах дисертаційних досліджень (кандидатських чи докторських) і розкриває суттєві теоретичні положення, а також способи їх розв'язання.

Статті — публікації, які висвітлюють питання, що вивчаються, погляди автора з конкретних проблем, результати дослідження. Студент може звертатися до статей, опублікованих у різних наукових збірниках або у спеціальних наукових журналах. До речі, специфіка наукових журнальних статей — у найоперативнішому інформуванні, розгляді проблем, які актуальні сьогодні.

Тези — коротко сформульовані положення висновків, підсумків, рекомендацій за матеріалами дослідження з тих чи інших проблем. Обсяг їх невеликий — 2–8 сторінок. Збірники тез здебільшого публікуються згідно з матеріалами конференцій, присвячених розгляду конкретних проблем дослідження.

Приклади оформлення літературного списку:

Способи розташування матеріалу в списку літератури:

*Зразок оформлення списку літератури
у алфавітному порядку:*

1. *Алешкина Э. Н., Иванов Ю. А., Чернышев В. Н.* История государства и права России: метод. рек. к курсу. — Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. — 384 с.
2. *Ашервуд Б.* Азбука общения / Пер. с англ. И. Ю. Багровой, Р. З. Пановой; Науч. ред. Л. М. Иньковой. — М.: Либерия, 1995. — 173 с.
3. *Бирюков П. Н.* Международное право: учеб. пособие: 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2000. — 416 с.
4. *Борисов И. И.* Воронежский государственный университет вступает в XXI век: размышления о настоящем и будущем. — Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. — 120 с.
5. *Вэнс Д.* Синий мир: пер. с англ. — М.: ВЛАДОС, 2004. — 698 с.

При алфавітному способі прізвища авторів і заголовків добутоків (якщо автор не зазначений) розміщуються строго за алфавітом. В одному списку різні алфавіти не змішуються, іноземні джерела звичайно розміщують наприкінці переліку всіх матеріалів, надрукованих кирилицею.

Принцип розташування в алфавітному списку — “слово за словом”, тобто при збігу першої літери в алфавітному порядку джерела розташовуються за другою літерою. За наявності кількох робіт одного автора — за алфавітом заголовків, при авторах-однофамільцях — за ідентифікуючими ознаками (ініціали, молодший, старший, батько, син — від старших до молодшого), за кількома роботами автора, написаних ним у співавторстві з іншими — за алфавітом прізвищ співавторів.

До списку літератури висуваються такі вимоги:

- відповідність темі курсової роботи і повнота відображення всіх аспектів її розгляду ;
- розмаїтість видів видань: офіційні, нормативні, довідкові, навчальні, наукові, виробничо-практичні і т.д.;
- бібліографічні описи джерел розташовуються за абеткою за прізвищем з ініціалами автора (авторів), або за назвою документа;
- бібліографічні описи джерел розташовуються спочатку кирилицею, потім англійською, німецькою та іншими мовами;
- посилання на літературу в тексті наводяться у квадратних дужках ([1]);
- список літератури нумерується арабськими цифрами з крапкою.

Основні правила оформлення бібліографічного списку.

Якщо **книгу написано чотирма або більше авторами**, то після заголовку за кошою рисою (/) вказують першого автора та додають і та ін.:

Авт. право: Коментар и разьяснения / В. Р. Берник [и др.]. — М.; Екатеринбург: Аналитика-пресс: Финансы, 1997. — 80 с.

Із заголовка описуються колективні монографії, збірники статей:

Культурология: Учеб. пособие для студентов вузов / Под ред. А. И. Марковой. — 3-е изд. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. — 315 с.

Окремий том багатотомного видання:

Фасмер М. Этимологический словарь английского языка: В 4 т. Т. 1. — М.: Просвещение, 1986. — 831 с.

Статті із збірників, журналів и газет:

Для опису статей із збірників, журналів и газет наводяться такі відомості:

- фамілія автора, ініціали;

- назва статті;
- джерело за двома косими рисками;
- місце, рік, номер або випуск, сторінки статті.

Збірник:

Муратова Х. Х. Одежда народов Поволжья в XVIII веке // Народы Урало-Поволжья: История, культура, этничность: Сб. науч. тр. / Под общ. ред. М. Х. Ишмуратова. – Екатеринбург: Полиграф, 2004. – С. 151–157.

Журнал:

Иванова Е. Ю. На грани элитарной и массовой культур: к осмыслению “игрового пространства” русского авангарда // Общественные науки и современность. – 2001. – № 1. – С. 162–174.

Якщо у статті два або більше авторів:

Кряжков В., Стариков Ю. Административные суды: какими им быть? // Рос. юстиция. – 2001. – № 1. – С. 18–20.

Газети:

Шереметьевский Н. Банк сильнее и губернатора, и прокурора // Парлам. газ. – 2001. – 13 нояб.

В аналітичному опису статті з газети область кількісної характеристики (сторінка) вказується, якщо газета має понад вісім сторінок.

Стаття із зібрання творів:

Локк Дж. Опыт веротерпимости // Локк Дж. Собр. соч.: В 3 т. – М., 1985. – Т. 3. – С. 66–90.

Автореферати:

Греков М. Л. Тюремные системы: состояние, перспективы: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Краснодар, 2000. – 25 с.

Нормативні акти:

Российская Федерация. Законы. О государственной судебной-экспертной деятельности в Российской Федерации: Приняты Гос. Думой 31 мая 2001 г. №73-ФЗ // Ведомости Федерального Собрания Российской Федерации. – 2001. – № 17. – Ст. 940. – С. 11–28.

Рецензії:

Жилинский С. Э. Конкурентное право как научная дисциплина // Государство и право. – 2001. – № 1. – С. 104–106; Рец. на кн.: Тотьев К. Ю. Конкурентное право (правовое регулирование конкуренции). – М.: Изд-во РДЛ, 2000. – 352 с.

Бібліографічний опис документа з Інтернету:

1. *Цветков В. Я.* Компьютерная графика [Электронный ресурс]: Рабочая программа / В. Я. Цветков. — Электрон. дан. и прогр. — М.: МИИГАиК, 2002. — 1 дискета. — Загл. с экрана.
2. *Бычкова Л. С.* Конструктивизм / Л. С. Бычкова [Электронный ресурс] // Культурология XX века. — Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/edu/ref/enc/k.htm1>.

Питання для самоконтролю за темою

1. Що таке групова динаміка?
2. Кого психологи називають лідерами?
3. Які характерологічні риси притаманні лідерам?
4. Які типи лідерів виокремлює Р. Бейлз?
5. Які три типи ресурсів має у своєму розпорядженні мала група?
6. Через які механізми репрезентується статус лідера?
7. У чому сутність ситуативності лідерства?
8. Дайте визначення авторитету особистості.
9. Що таке функціональний і формальний авторитет?
10. Які стилі лідерства Ви знаєте?
11. Які типи лідерства виокремлює М. Вебер?
12. Чим відрізняється неформальне і формальне лідерство?
13. Що є феноменом “ідіосинкразичного кредиту”?
14. Основні положення теорії психологічного (ціннісного) обміну.
15. Які варіанти ціннісного обміну Ви знаєте?
16. Охарактеризуйте феномени групового тиску і групової єдності.
17. Що таке групові норми?
18. Яке головне призначення дії групових норм?
19. Стисло охарактеризуйте особливості нормативного впливу групової більшості і вплив меншості.
20. Дайте визначення конформізму.
21. Які типи поведінки включає конформність?
22. Розкрийте значення терміна *нонконформізм*.
23. Сутність *Нормативної функції референтної групи*.
24. Яка різниця між *Позитивною і негативною нормативною референтними групами*?
25. Пригадайте визначення *групової згуртованості*.
26. Співвідношення яких компонент визначає ступінь згуртованості групи?
27. Що таке *міжособистісна сумісність*?

28. Який чинник є підгрунтя конфлікту?
29. Які різновиди конфліктів Ви знаєте?
30. Охарактеризуйте основні підходи до вивчення проблеми між-особистісного конфлікту.
31. Умови, що необхідні для розв'язання проблемної ситуації.
32. Які соціальні дилеми Ви можете пригадати?
33. Сутність феномена групового мислення.
34. Що становить основу феномена “зсуву ризику” і феномена групової поляризації?

Семинарські заняття

Семинарське заняття. У традиційній моделі семінар орієнтований на засвоєння (здебільшого на переказ) інформації, отриманої на лекції або отриманої у підручниках. У моделі трансформованої вищої освіти семінар стає самостійною й основною формою організації навчального процесу. І це пов'язано не тільки зі скороченням кількості лекцій, а й зі специфікою соціального і гуманітарного знання, коли необхідно самостійне, уважне вивчення інформації, а потім її проблемне обговорення в аудиторії: це і навчальний матеріал, і проблемні та аналітичні документи тощо.

Від студента вимагається ознайомитися з необхідними матеріалами самостійно і приходити з результатами цього ознайомлення в аудиторію для їх обговорення. Характер, способи організації і проведення семінару вибираються викладачем залежно від змісту і специфіки курсу. Однак у будь-якому випадку має використовуватися головний критерій ефективності семінару: включення в тій або іншій формі всіх студентів у творче обговорення його проблемного поля. Крім того, завданням будь-якого семінару є розгляд найважливіших і складних питань курсу, а також перевірка засвоєння студентами матеріалу лекцій, підручників та інших навчальних матеріалів. Отже, семінари сприяють підвищенню якості знань, допомагають набути навичок самостійної роботи, а також дають змогу з боку викладача здійснювати поточний контроль за успішністю студентів. Завдання семінарського заняття:

- закріплювати теоретичні знання під час прослуховування і запам'ятовування лекційного матеріалу;

Пам'ятка студентів:

- почніть підготовку до семінарському заняття з повторення матеріалу записаних вами лекцій
- далі уважно вивчіть відповідний матеріал у навчальних посібниках (бажано використовувати не один, а кілька — порівняння допомагає розумінню матеріалу і структуруванню передбачуваного виступу на семінарському занятті)
- для заглибленого вивчення питань семінарського заняття необхідна робота з першоджерелами і пропонованою додатковою літературою

- ознайомити з навчальною і науковою літературою;
- розвивати здатність осмислення різноманітних питань і проблем курсу;
- розширяти і закріплювати знання, отримані в теоретичному курсі;
- формувати навички самостійної роботи з першоджерелами і довідковою літературою;
- навчитися вести діалог, дискусію, обґрунтовувати власні позиції, враховувати інші погляди;
- формувати у студентів навички діалогічного і критичного мислення.

Під час підготовки теми семінарського заняття студенти повинні насамперед уважно ознайомитися з його планом (за планами семінарських занять), а також навчальною програмою за темою. Навчальна програма дає змогу студентам найбільш якісно і правильно сформулювати короткий план відповіді, краще зорієнтуватися у виробленні питання, сприяє структуруванню знань.

Необхідно також вивчити відповідні конспекти лекцій і глави підручників, ознайомитися з додатковою літературою, рекомендованою до заняття. Пропонується до найбільш важливих і складних питань теми скласти конспекти відповідей. Конспектування додаткової літератури також сприяє більш ґрунтовному засвоєнню навчального матеріалу. Студенти повинні готувати всі питання відповідного заняття і, крім того, зобов'язані вміти давати визначення основним категоріям і поняттям, запропонованим для запам'ятовування до кожної семінарської теми.

Є різноманітні форми проведення семінарських занять: дистантні, групові презентації, обговорення питань теми, виконання письмових

робіт. Рішення про доцільність використання тієї чи іншої форми в навчальному процесі приймає викладач.

Семінар 1. Предмет соціальної психології, її місце в системі наук про людину і суспільство.

1. Загальна психологія і соціологія як дисципліни – “прародительки” соціальної психології. Відсутність єдиного трактування предмета соціальної психології в сучасній психологічній і соціологічній літературі.
2. Місце соціальної психології в системі гуманітарного знання, її взаємозв’язок з іншими психологічними дисциплінами. Роль і значення соціальної психології у вирішенні сучасних проблем людини і суспільства.

Завдання для самостійної роботи

Доповіді:

1. Еволюція уявлень про предмет соціальної психології.
2. Визначення кола проблем, досліджуваних соціальною психологією.
3. Основні погляди на її предмет.

Література: основна [1; 4; 29; 36];
додаткова [6; 10; 57]

Доповідь – самостійна робота, використовується в навчальних і позакласних заняттях, розширює пізнавальні інтереси, привчає практично мислити. До підготовки доповіді можуть залучатися кілька студентів, між якими розподіляються окремі питання.

Перший крок у підготовці доповіді – окреслити мету та завдання виступу, визначити коло питань за запропонованою темою. Другий крок – добір допоміжної інформації. Висвітлюванні питання треба обґрунтувати найновішими дослідженнями та науковими публікаціями. Отриману інформацію слід організувати в певні категорії, надати їй чіткості, визначити та сформулювати основні положення проблеми. У доповіді треба дотримуватися таких вимог:

- теоретична обґрунтованість;
- опора на фактичний матеріал;
- наведення переконливих прикладів, власне бачення проблеми.

Наступний крок – складання плану доповіді. Це насамперед:

- вступ;

- основний текст доповіді;
- висновки.

Вступ. Початок доповіді є визначальним і повинен чітко й переконливо відображати мету виступу, розкривати суть теми, містити докази. Першочерговим завданням доповідача на цьому етапі є привертання й утримання уваги аудиторії. Для того аби слухачі не відволікалися, вже з перших речень доповіді необхідно висловлюватися чітко, логічно та змістовно, уникаючи зайвого. Відповідно, речення мають бути короткими й стосуватися виключно суті питань, варто інтонаційно виділяти найважливіші місця і виражати своє ставлення до предмета мовлення.

Основний текст. В основній частині викладається суть проблеми, наводяться докази, пояснення, міркування.

Слід пояснювати кожен аспект проблеми, підібрати переконливі цифри, факти, цитати (проте кількість прикладів не має бути надто значною — надмірна кількість ілюстративного матеріалу не повинна поглинути зміст доповіді). Треба логічно поєднати частини доповіді. Усі питання висвітлюються збалансовано (при цьому не обов'язково кожному з них приділяти однакову кількість часу).

Надзвичайно важливо продумати, в яких місцях тексту потрібні своєрідні “ліричні” відступи, адже суцільний текст погано сприймається. При цьому не слід забувати, що подібні відступи обов'язково мають бути короткими і, певна річ, мають ілюструвати повідомлення.

Висновки певним чином мають узгоджуватися із вступом і не порушувати загальний стиль викладу.

Пам'ятка студентів:

- якщо Вас представили аудиторії, подякуйте (наприклад, голові семінару)
- чітко назвіть тему вашої доповіді та проблему
- стисло поясніть, у який спосіб аналізуватимете проблему, на що, насамперед, звернете увагу
- обмежте кількість аналізованих у доповіді питань
- зазначте, яку візуальну допомогу надасте (відеофільми, графіки, діаграми, таблиці, інший ілюстративний матеріал)

Семінар 2. Міжособистісні відносини

1. Загальна характеристика міжособистісних відносин як соціально-психологічного феномена. Історико-культурні і суспільно-політичні детермінанти міжособистісних відносин.
2. Емоційно-оцінна природа відносин. Властивості об'єкта, суб'єкта відносин, а також взаємозв'язок між ними як фактори симпатії (антипатії). Динаміка емоційних відносин у діаді: виникнення, стабілізація, розпад. Специфіка міжособистісних відносин у групі. Міжособистісні відносини і взаємодія.
3. Міжособистісні відносини і спілкування. Структура, зміст, форми і механізми спілкування. Основні сторони процесу спілкування: комунікативна, інтерактивна, перцептивна.

План

1. Спілкування і діяльність.
2. Функції спілкування.
3. Спілкування як інтеракція.

Література: основна [1; 11; 23; 26; 55; 56; 62; 64];
додаткова [1; 5; 22]

Семінар 3. Вербальна комунікація

Специфіка комунікативного процесу між людьми: збагачення і розвиток інформації під час її "руху"; активна позиція партнерів у комунікативному процесі; значеннева інтерпретація інформації тощо.

Види комунікації.

Структура мовного поведження. Соціально-психологічні закономірності розуміння мовного повідомлення. Поняття тезауруса. Типи комунікативних бар'єрів. Проблема мовної свідомості і самосвідомості особистості і спільності. Психосемантична повсякденної свідомості.

Мовні стереотипи і мовний етикет. Мовні правила встановлення, підтримки і виходу з контакту.

План

1. Функції спілкування.
2. Спілкування як комунікація.
3. Спілкування в трудовому колективі та роль цього спілкування у формуванні особистості.

Література: основна [3; 4; 7; 11];
додаткова [35; 39; 48; 55; 56; 59]

Семінар 4. Поняття невербальної комунікації (проводиться у формі презентації)

Загальна характеристика основних структур (видів) невербального поведження. Проксодика, екстралінгвістика та їх роль у регуляції мовного поведження. Кінесика і її компоненти (міміка, жести, поза, хода, контакт очей, вербальні дії) як фактори комунікативного процесу. Просторово-тимчасова організація спілкування. Такесична й ольфакторна структури невербального поведження. Поліфункціональність невербального поведження в міжособистісному спілкуванні.

Поняття експресивного репертуару людини. Невербальна комунікація як показник специфіки внутрішньогрупових відносин і взаємодій. Інтерпретація невербального поведження як реконструкція соціально-психологічних характеристик особистості і групи.

Література: основна [23; 38; 53; 60; 68];
додаткова [7; 9; 23; 31; 47]

Групові презентації: спільно підготовлена усна доповідь за однією із запропонованих тем. Крім перелічених вище навичок вона дає змогу набути навичок командної роботи і колаборативного і кооперативного навчання. Для їх підготовки формуються групи студентів по 3–4 особи в кожній і встановлюється точний термін проведення. Як тема презентації звичайно пропонується ключова проблема семінару, що поєднує всі або основні питання навчальної теми.

Формат презентації вибирають самі члени групи. Кожен член групи виступає протягом 7–8 хв. і оцінюється незалежно від інших, але від студентів передбачається кооперативна робота як при підготовці презентації, так і при її реалізації в аудиторії. Учасники презентації відповідальні за організацію дискусії на семінарі, де реалізується презентація. Від слухачів очікується активна участь в обговоренні питань, а також її аргументовані критичні оцінки.

Структура презентації:

- резюме основних ідей;
- викладення ключових положень і питань для обговорення на занятті;
- коротка характеристика методів підтвердження цих положень;
- критичний аналіз позицій, що представляється.

*Семінар 5. Міжособистісне сприйняття і взаєморозуміння.
Міжособистісна взаємодія*

Специфіка аналізу перцептивних процесів у соціальній психології. Основні напрями експериментальних досліджень міжособистісного сприйняття. Властивості суб'єкта, об'єкта сприйняття, характер і контекст міжособистісних взаємозв'язків як фактори перцептивних процесів. Механізми й ефекти сприйняття. Зміст і значення явища стереотипізації. Структура атрибутивного процесу. Види і форми атрибуції. Проблема точності міжособистісного сприйняття.

Структура і механізми взаєморозуміння. Поняття рефлексії. Феномен емпатії. Форми й етапи розвитку емпатії. Явище децентрації та його функції у процесі взаєморозуміння. Соціально-психологічні дослідження міжособистісної ідентифікації.

Міжособистісна взаємодія (інтерація) як предмет соціально-психологічних досліджень. Співробітництво (кооперація) і суперництво (конкуренція) як види взаємодії. Взаємодія у структурі спільної діяльності. Функціонально-рольова диференціація і форми організації спільної діяльності.

Реферати:

Роль міжособистісного сприйняття і взаєморозуміння у процесі спілкування.

Інтерпретація причин поведінки — феномен “каузальної атрибуції”.

Література: основна [25; 32; 38];
додаткова [7; 11; 34; 47]

*Семінар 6. Міжособистісний конфлікт і способи
його вирішення*

1. Поняття міжособистісного конфлікту. Загальна характеристика мотиваційної і когнітивної концепції джерел міжособистісного конфлікту. Об'єктивна конфліктна ситуація і конфліктне поведіння. Структура і динаміка міжособистісного конфлікту.
2. Передумови виникнення і закономірності усвідомлення конфліктної ситуації як фактор конфліктної взаємодії. Стратегії і вихід з конфліктної взаємодії. Конструктивна і деструктивна функції міжособистісного конфлікту. Специфіка міжособистісного конфлікту в групі: роль “третьох осіб” у виникненні, перебігу і вирішенні конфлікту.

Способи регуляції і вирішення міжособистісних конфліктів. Переговори як спосіб вирішення конфліктів

План

1. Конфлікт. Структура конфлікту.
2. Динаміка конфлікту.

Реферати:

Функції та типологія конфліктів.

Основні стилі поведінки при розв'язанні конфліктів.

Внутрішньоособистісні конфлікти.

Література: основна [10; 12; 17; 28; 32];
додаткова [39; 48; 51; 53; 54]

Тьюторат є новою і старою формою навчального процесу. Варто пригадати хоча б метод Сократа (майевтику), який є, власне кажучи, методом тьюторату. У широкому змісті слова, тьютор — це той, хто супроводжує процес освоєння нової діяльності. Тьютор фактично допомагає студентові виробити самостійну освітню програму в межах цього курсу. Він не стільки експерт, скільки помічник студентів і працює не із “студентами взагалі”, а саме з конкретним студентом з його запасом знання. У кожній конкретній ситуації тьютор допомагає студентові самостійно конструювати нове знання.

Хоча тьюторат має багато загальних рис з іншими формами навчання в університеті, тим, що робить його унікальним, є елемент особистісної взаємодії, оскільки знання у такому разі формуються в найближчому контакті між викладачами і студентами, інформацією і змістами.

Тьютор, по-перше, завжди безпосередньо доступний студентам на відміну, скажімо, від лектора і навіть керівника семінарської групи.

По-друге, тьюторат розширює взаємодію між студентами і викладачами і підсилює тим самим зворотний зв'язок у навчальному процесі, допомагає виявляти конкретні ситуації, в яких студентам потрібна допомога. Крім того, студенти часто почуваються більш комфортно у малій групі, ніж у великій аудиторії.

По-третє, тьюторське сприяння поліпшує взаємодію між самими студентами, формує в них навички спільного дослідницького навчання. Одне з головних завдань тьютора — конкретизувати тип сприяння, необхідного для посилення колаборативного конструювання знань. Методика тьюторату досить індивідуальна і орієнтована саме на ін-

дивідуальність студента. При цьому особливо важливо, що т'юторат безпосередньо виконує освітні, а не оцінюючі та інші функції.

Досвід показує, що т'юторат означає багато більше, ніж просто форма навчального процесу. Він допомагає подолати розрив між рівнем навчальної культури студентів і вимогами вузу. Саме тому завдання т'ютора в орієнтації і підтримці студентів полягає в тому, щоб за його участю вони училися навчатися. Тобто студент є критичним і активним елементом процесу. Навчання дійсно стає дослідженням.

У цьому сенсі т'юторат — це “педагогіка можливостей”, спроба активізувати процес, коли студенти можуть включатися в трансформний критичний аналіз свого повсякденного життя. Йдеться, перш за все, про деконструкції ключових слів. Навчаючи один одного, студенти повинні передусім навчитися декодувати те, що каже кожний з них. Важливо виявляти різні інтерпретації значень того самого слова. Це залучає студентів до аналізу конкретних процесів, формування власних визначень, а не до повторення текстів словників і підручників.

Подібні результати не досяжні при використанні форм навчання, заснованих на роботі з фіксованими джерелами інформації.

Як організувати т'юторат вирішує викладач. Є безліч форматів для вибору способів роботи. У межах т'юторських годин рекомендується:

- аналізувати і обговорювати самостійне виконання студентами завдань, у тому числі письмові роботи;
- аналізувати роботи студентів над есе;
- допомогати студентам у найскладніших питаннях, що виникають при вивчанні курсу (проте т'юторат не повинен перетворюватися у додаткові лекції або семінари);
- повторні звіти студентів у разі несвоєчасного або незадовільного виконання завдань (але не “відпрацьовування”: студент, запрошений для повторного звіту, повинен заздалегідь надати викладачеві в письмовій формі виконане завдання);
- інші форми (визначаються ситуативно залежно від характеру курсу і процесу його вивчення).

Т'юторат будується на основі студентської дискусії. Можливі й інші форми. Сьогодні вагомішими стають т'юторські заняття, опосередковані використанням комп'ютера, причому як безпосередньо в аудиторії, так і в дистанційних формах навчання. Представляється,

що роль дистанційного тьюторату поступово зростатиме із збільшенням значення самостійної навчальної діяльності студентів.

Досить складною проблемою є оцінка підсумків тьюторських занять. Тут вибір за викладачем. Але необхідне не сумарне, а формативне оцінювання, що коригує результати роботи студента і висвітлює, що йому ще потрібно зробити. По-різному може оцінюватися і письмова робота. Одні тьютори виставляють оцінку за роботу і повертають її студентам. Інші вважають таку оцінку зайвою і тільки коментують роботу усно або письмово. У будь-якому разі оцінка повинна бути зафіксована в журналі.

За кількома важливими моментами цей метод навчального процесу є унікальним:

- використання різних текстів дає студентам автентичні підстави для пояснення, аналізу й обговорення прочитаного;
- виконання “викладацької ролі” сприяє активному засвоєнню на дискурсивному рівні, за необхідності залучаючи до міркувань щодо метакогнітивних процесів;
- досягаються більш глибоке розуміння тексту й інтеграція з іншими знаннями;
- формуються педагогічні навички;
- студенти, які мали можливість “розповісти про власний шлях до розуміння” у малій групі, стають упевненішими під час виступів у великій групі;
- викладач набуває досвіду бачення тексту з погляду студентів і відповідно розвиває свої викладацькі навички.

Тьюторські години вносяться в розклад. Викладачу рекомендується вести журнал тьюторату, а також періодично інформувати керівництво інституту і кафедри про роботу студентів.

Семинар 7. Тьюторат. Генезис і розвиток малої групи (4 год.).

Тьюторат готується за умови попередньої підготовки студентами стислих письмових робіт (не більше двох сторінок) за темою тьюторату. Роботи надаються заздалегідь (за 3 дні), що дає змогу тьютору заздалегідь спланувати спрямованість обговорення. Скажімо, яку роботу винести на обговорення, оскільки не завжди буде можливість заслухати всіх студентів.

Об'єктивні і суб'єктивні детермінанти виникнення і відтворення малої групи як соціально-психологічного феномена. Соціально-організаційні передумови виникнення груп.

Соціоперцептивні фактори групового утворення: “Ми-почуття”. Поняття соціальної ідентифікації. Приналежність до групи як фактор поведінки особистості. Група як система.

План

1. Основні параметри групи.
2. Класифікація груп.
3. Закономірності функціонування малих груп.

Література: основна [5; 10; 30; 65];
додаткова [10; 14; 46; 53; 59]

Семінар 8. Тьюторат. Соціально-психологічні аспекти життєдіяльності сформованої малої групи

Тьюторат проводиться у формі дебатів за проблемою “Основою дискусії є попередньо запропоновані тьютором питання або тема дискусії. При організації дебатів важливо враховувати такі моменти. Передусім студенти повинні розуміти, що від них вимагається. Тому з ними попередньо обговорюються правила проведення дискусії.

За умов підготовки до тьюторського заняття, студенти, як правило, читають різні тексти, що створює умови для їхньої кооперативної роботи. Скажемо, на початку тьюторської години студенти попарно певний час “вчать” один одного, пояснюючи прочитаний матеріал. “Учень” ставить запитання і обоє порівнюють прочитані матеріали. Потім групи представляють вивчений матеріал одна другій.

Група як суб’єкт спільної діяльності (Г. М. Андреева, А. В. Петровский та ін.). Відмітні ознаки, структура, динаміка спільної діяльності і соціально-психологічні характеристики групи як її сукупного суб’єкта.

Лідерство і керівництво як феномен керування процесом життєдіяльності групи. Основні теоретичні підходи до вивчення соціально-психологічної природи лідерства. Стиль лідерства і керівництва як предмет експериментального вивчення у школі “групової динаміки” К. Левина й у сучасній соціальній психології.

Процес ухвалення групового рішення. Явище “поляризації групи”. Проблема співвідношення групового й індивідуального рішення. Феномен “зрушення ризику” та його роль щодо пояснення природи групового рішення. Групова дискусія як метод підвищення ефективності групових рішень.

Типи малих груп, критерії їх ефективності. Продуктивність групової діяльності і задоволеність членством у групі як показники ефективності.

План

1. Основні параметри групи.
2. Класифікація груп.
3. Закономірності функціонування малих груп.

Література: основна [30; 32; 39; 42; 46];
додаткова [1; 6; 10; 14; 20; 35; 37; 42]

Семинар 10. Соціально-психологічні аспекти соціалізації

Необхідність комплексного підходу до дослідження процесу соціалізації. Поняття соціалізації. Загальна характеристика інститутів і механізмів соціалізації. Процес соціалізації. Підходи до визначення основних етапів соціалізації. Психологічні механізми регуляції соціального поведіння особистості.

Потреби, мотиви, інтереси, цінності, соціальні установки та їх роль у психічній регуляції соціальної поведінки особистості. Поняття соціальної установки. Значення досліджень установки в школі Д. Н. Узнадзе для вивчення соціальних установок. Традиції й етапи вивчення соціальних установок.

Структура соціальної установки. Загальна характеристика досліджень емоційних, когнітивних і поведінкових компонентів аттитюдів. Функції соціальних установок у регуляції соціального поведіння особистості. Співвідношення соціальних установок і реального поведіння (феномен Лап'єра). Пояснювальні можливості поняття аттитюд в інтерпретації психічної регуляції поведіння. Концепція В. А. Ядова щодо ієрархічної структури диспозиції особистості.

План

1. Загальна характеристика процесу соціалізації.
2. Ефекти соціалізації.
3. Соціальні аттитюди та диспозиції.

Література: основна [3; 6; 10; 17; 29; 32; 36];
додаткова [14; 22; 40]

Практичні заняття

Практичне заняття — форма навчального заняття, за якою викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентом відповідно до сформульованих завдань. Мета практичної роботи — більш поглиблене вивчення основних розділів курсу, навчання сучасним методикам проведення досліджень, випробувань та інших робіт експериментального плану, засвоєння студентами навичок експериментального дослідження, принципів і методів моделювання, практичного використання отриманих теоретичних знань.

Практичні заняття здійснюються в аудиторіях або навчальних лабораторіях, оснащених необхідними технічними засобами навчання, обчислювальною технікою зі студентами, кількість яких не перевищує половини академічної групи. Перелік тем практичних занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни.

Практичне заняття передбачає попередній контроль знань, умінь і навичок студентів, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення за участю студентів, розв'язування завдань з їх обговоренням, розв'язування контрольних завдань, їх перевірку, оцінювання. Оцінки, отримані студентом за окремі практичні заняття, враховуються за підсумковою оцінкою з навчальної дисципліни.

Практичні роботи здійснюються після прослухування і опрацювання лекцій, роботи на семінарських заняттях за відповідною темою (модулем). Для проведення практичних робіт група може поділятися на кілька підгруп, кожна з яких виконує одну практичну роботу. У більшості випадків рекомендується виконання практичної роботи за індивідуальним завданням. Завдання надає керівник робіт.

Практичне заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі — тестах для оцінювання засвоєння теоретичних положень, наборі завдань різної складності для розв'язування їх студентами на занятті. Ці методичні засоби готуються викладачем, якому доручено проведення практичних занять за узгодженням з лектором навчальної дисципліни.

До початку проведення роботи кожному студенту надаються інструкції щодо практичної роботи, які містять мету роботи, основні теоретичні положення, схему виконання роботи, тести, а також відповідні розрахунки за результатами вимірювань. Після виконання

відповідних розрахунків, студентам необхідно їх оформити і захистити роботу та отримати відповідну оцінку. Захист практичної роботи проводиться в терміни вивчення відповідного модуля згідно з навчально-методичною картою дисципліни.

У разі пропуску (з поважної або неповажної причини) заняття і невчасного відпрацювання його студент не атестується за відповідним модулем.

Практичне заняття 1. Особистість як предмет соціально-психологічних досліджень (4 год.)

Взаємозв'язок особистості і суспільства як ключова проблема соціальної психології. Специфіка соціально-психологічного підходу до розуміння особистості.

Традиції і сучасний стан досліджень особистості в соціальній психології.

План

1. Соціально-психологічний підхід до розуміння особистості.
2. Сучасні уявлення про структуру особистості.
3. Оцінювання характерологічних особливостей особистості.

Література: основна [40; 44];
додаткова [23; 59]

Завдання до самостійної роботи: протестуватися за відповідним тестом. За матеріалами конспектів лекцій написати розгорнуту психологічну характеристику.

Практичне заняття 2. Особистість і група

Значення нормативної структури групи в детермінації індивідуального поведіння. Поведіння особистості в ситуації групового тиску: дослідження “публічної” і “особистої” конформності (С. Аш, Р. Крачфилд та ін.). Дослідження умов і механізмів соціального впливу групової меншості (С. Московичи та ін.). Особистість в організаційних структурах: феномен підпорядкування авторитету (Ст. Милгрэм).

Поняття соціально-психологічного статусу особистості у групі. Співвідношення понять “статус” і “роль”. Поняття групової “композиції”. Особистісні детермінанти групових процесів. Соціально-психологічні закономірності адаптації особистості в групі. Поняття соціально-психологічного клімату в групі.

План

1. Способи і механізми групового впливу.
2. Особистість у системі міжособистісних відносин.
3. Оцінювання рівня соціально-психологічної адаптованості.

Література: основна [40];
додаткова [49]

Практичне заняття 3. Соціально-психологічні властивості особистості

Поняття психологічних властивостей особистості, дискусія про критерії їх визначення і способах діагностики. Природа, зміст і типи соціально-психологічних властивостей (рис, характеристик) особистості як внутрішніх факторів детермінації стосунків і взаємодій з іншими людьми.

Проблема виразності, стабільності, генералізованості й усвідомленості соціально-психологічних властивостей.

Поняття когнітивного стилю і когнітивної складності особистості. Атрибуція відповідальності і локус контролю. Поняття імпліцитної теорії особистості. Мотивація досягнень і стиль взаємодії.

Загальна характеристика методів і процедур діагностики соціально-психологічних властивостей особистості.

План

1. Психологічні властивості особистості.
2. Акцентуації характеру і психопатії.
3. Оцінювання характерологічних особливостей.
4. Мотивація досягнень.
5. Психологічних властивостей особистості.

Література: основна [46; 57]

ПОЗААУДИТОРНА САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Реферати

Реферат — письмова робота обсягом 10–18 друкованих сторінок, яку студент виконує від одного тижня до місяця. Реферат (від

лат. *referrer* — доповідати, повідомляти) — короткий, точний виклад сутності питання, теми на основі одного або кількох посібників, монографій чи інших першоджерел. Реферат містить основні фактичні зведення і висновки з розглянутого питання. Крім стислого викладу вивченої літератури, він вимагає від студента аргументований власний погляд з цього питання. Тему реферату може запропонувати викладач або сам студент, але за узгодженням з викладачем.

Пам'ятка студентів:

- визначте об'єкт і мету
- виберіть відповідну літературу
- опрацюйте джерела і зробіть робочими стислими помітками, закладки в книжці
- складіть план відповідно до вказаного обсягу реферату (його пункти розкриваються приблизно на однаковій кількості сторінок)
- оформите вступ
- наведіть перелік основних висновків, узагальнень та рекомендацій
- під час усного виступу краще розповідати, а не читати реферат: для цього треба скласти розгорнутий план-конспект на 2-4 сторінки
- під час добору мовних засобів для написання реферату необхідно враховувати особливості наукового стилю мовлення
- щоб реферат був змістовним, необхідно використати декілька джерел

Реферат має містити аргументи, міркування, порівняння.

Матеріал подається не стільки в розвитку, скільки у формі констатації або опису. Зміст літературних джерел викладається об'єктивно. Якщо в первинному документі головна думка сформульована недостатньо чітко, у рефераті вона повинна бути конкретизована і виділена. Функції реферату: інформативна (ознайомлювальна); пошукова; довідкова; сигнальна; індикативна; комунікативна.

Структура реферату. Титульна сторінка заповнюється за єдиною формою (див. дод. 1). За нею на окремій сторінці друкується зміст (див. дод. 2), в якому зазначені назви всіх розділів (пунктів плану) реферату і номери сторінок, що вказують початок цих розділів. Після змісту йде вступ, обсягом 1,5–2 сторінки. Основна частина реферату

може мати одну або кілька глав, що складаються з розділів і містить осмислений і логічний виклад головних положень і ідей, знайдених у літературі. У тексті обов'язкові посилання на першоджерела. Якщо цитується або використовуються неординарна думка, ідея, висновок, наводиться фактичний матеріал, таблиці, схеми ілюстрації обов'язкове посилання на автора цього матеріалу.

Висновок містить підсумки основної частини, де зазначається, як виконані завдання і досягнуті цілі, сформульовані у вступі.

У списку літератури вказується реально використана для реферату література. Список складається відповідно до правил бібліографічного опису (дод. 2).

Етапи роботи над рефератом можна умовно поділити на три. Перший починається з пошуку джерел. На цьому етапі необхідно згадати, як працювати з енциклопедіями й енциклопедичними словниками, із систематичними й алфавітними каталогами бібліотек, як оформляти список літератури.

Залежно від результатів ознайомлювального читання вибирається подальший спосіб роботи з джерелом. Якщо для розв'язання поставлених питань потрібне вивчення деяких фрагментів тексту, використовується метод вибіркового читання. Обрані фрагменти або весь текст (якщо він цілком стосується теми) вимагають вдумливого, неквапливого читання з проробленням матеріалу. Таке читання припускає виділення: 1) головного в тексті; 2) основних аргументів; 3) висновків. Особливу увагу варто звернути на аргументацію.

Необхідно також проаналізувати, які з тверджень автора носять проблематичний, гіпотетичний характер і визначити нерозв'язані питання. Підготовчий етап роботи завершується підготовкою конспектів, що фіксують основні тези й аргументи. Написання реферату передбачає розкриття теми. Всі тексти поділяються на тексти-констатації і тексти-міркування. Текст-констатація містить результати ознайомлення з предметом і фіксує сталі і безсумнівні судження. У текстах-міркуваннях одні думки впливають з інших, деякі ставляться під сумнів, дається оцінка, висуваються різні припущення.

Виклад матеріалу в тексті підкоряється визначеному плану — розумовій схемі, що дозволяє контролювати порядок розташування частин тексту.

Висновок містить короткій і стислий виклад отриманих результатів, що є відповіддю на головне питання реферату.

Особливості стилю реферату. Для написання реферату використовується науковий стиль. У науковому стилі інтелектуальне тло створюють такі конструкції: “предметом подальшого розгляду є...”; “зупинимося далі на аналізі...”; “ця діяльність може бути визначена як...”; “з іншого боку, варто підкреслити, що...”; “це твердження припускає, що...”.

При перевірці реферату викладачем оцінюються:

- Знання й уміння на рівні вимог стандарту конкретної дисципліни: знання фактичного матеріалу, засвоєння загальних уявлень, понять, ідей.
- Характеристика реалізації мети і завдань дослідження (новизна й актуальність порушених у рефераті проблем, правильність формулювання мети, визначення завдань дослідження, правильність вибору методів рішення завдань і реалізації мети, відповідність висновків розв'язуваним питанням, поставленим меті, переконливість висновків).
- Ступінь обґрунтованості аргументів і узагальнень (повнота, глибина, всебічність розкриття теми, логічність і послідовність викладу матеріалу, коректність аргументації і системи доказів, характер і вірогідність прикладів, ілюстративного матеріалу, широта кругозору автора, наявність знань інтегрованого характеру, здатність до узагальнення).
- Якість і цінність отриманих результатів (ступінь завершеності реферативного дослідження, спірність або однозначність висновків).
- Використання літературних джерел.

Теми рефератів за курсом
“Соціальна психологія” (бакалаврат)

1. Історія розвитку соціальної психології. Основні етапи.
2. Прикладні напрями розвитку соціальної психології.
3. Інформаційний аспект комунікативного процесу.
4. Комунікативні мережі.
5. Міжособистісне спілкування та його психологічні характеристики.
6. Засіб масової інформації — соціально-психологічна характеристика.
7. Відчуження і самотність.
8. Соціалізація студента.

9. Установки молоді і референтна група.
10. Проблеми соціальної типології особистості.
11. Формування самосвідомості сучасної молоді.
12. Динаміка суспільного настрою і громадської думки.
13. Проблема юрби наприкінці ХХ в.
14. Психологія українського етносу.
15. Соціально-психологічні проблеми відносин поколінь.
16. Проблеми психологічного здоров'я.
17. Політична психологія соціальних груп і особистостей.
18. Психологія молодого фахівця в трудовому колективі.
19. Різноманіття стилів керівництва.
20. Прикладне значення різних проблем соціальної психології.
21. Зараження, наслідування, слухи, мода наприкінці ХХ в.
22. Соціально-психологічна природа людських конфліктів.
23. Соціально-психологічні проблеми особистості як продукт соціалізації.
24. Соціально-психологічні аспекти культури і культурності.
25. Психологічні механізми соціалізації.
26. Соціальні еталони та стереотипи як стабілізуючі фактори психіки.
27. Диспозиційна концепція особистості.
28. Взаєморозуміння — важлива умова встановлення й розвитку міжособистісних стосунків.
29. Роль міжособистісних стосунків у функціонуванні групи.
30. Класифікація соціальних груп.
31. Етапи й рівні розвитку контактної групи.

Література: основна [2; 7–9; 11; 13–16; 18–21; 24; 31; 35; 41; 47; 52; 56; 57; 63; 66];

додаткова [2; 3; 13; 14; 16–19; 29; 30; 32; 36; 43; 44; 50; 56; 57; 59]

Контрольні роботи (заочна форма навчання)

Контрольні роботи (виконуються відповідно до програми курсу). Мета контрольних робіт — закріплення теоретичного матеріалу і засвоєння навичок практичного використання отриманих знань. Перед виконанням контрольної роботи необхідно опрацю-

вати відповідний матеріал рекомендованої літератури та конспекту лекцій. Зразковий обсяг контрольної роботи — 10–20 сторінок. Вона містить виклад питань з основних розділів курсу, наведених у методичних рекомендаціях.

Контрольна робота виконується на підшитих аркушах формату А4 (210×297 мм). Титульна сторінка повинна містити назву контрольної роботи, дисципліни, курсу, шифр групи, повністю прізвище, ім'я та по батькові. На другій сторінці наводиться зміст, вказується тема завдання, яка розбивається на окремі пункти.

Кожний пункт викладається стисло, змістовно і відображає сутність сформульованого питання. Текст може містити схеми, рисунки, графіки. Робота завершується списком використаної літератури, оформленою відповідно до зразка. В кінці роботи ставляться дата і особистий підпис студента. Для поміток рецензента залишають поля.

За виконанням контрольним завданням відповідно до навчально-методичної карти дисципліни викладач може проводити співбесіду із студентом. Здача контрольної роботи проводиться помодульно. Кожна робота зараховується на певний рівень знань. Самостійність виконання контрольної роботи забезпечується багатоваріантністю контрольної роботи.

Перевірка контрольних робіт і оцінювання її результатів включає аналіз роботи, типових помилок, відмічаються кращі роботи. Крім того, в кожній роботі викладач робить помітки і зауваження. Критерії, за якими робота не буде зарахована:

- якщо в контрольній роботі не дано 60% правильних відповідей;
- якщо контрольна робота здана несвоєчасно;
- якщо контрольна робота виконана неакуратно і написана нерозбірливо.

Якщо контрольну роботу не зараховано, то вона повертається студенту разом з зауваженнями і виконується повторно. Повторно виконана робота висилається рецензенту разом з незарахованою роботою. Якщо контрольна робота зарахована із зауваженнями рецензента, то студент повинен дати на них правильні відповіді при здачі наступної контрольної роботи.

Теми контрольних робіт

1. Історія розвитку соціальної психології. Основні етапи.
2. Прикладні напрями розвитку соціальної психології.
3. Особистість як предмет та об'єкт соціальної психології.

4. Проблема соціально-психологічної типології особистості.
5. Соціально-психологічні механізми соціалізації особистості.
6. Механізми регуляції соціальної поведінки особистості.
7. Мотиви соціальної поведінки особистості.
8. Спільноти як предмет соціальної психології, етнографії, соціології та історії.
9. Соціологічний та соціально-психологічний підходи до вивчення малих груп.
10. Психологічні ознаки малих груп та організацій.
11. Соціально-психологічне вивчення розвитку та динаміки груп.
12. Роль феноменів групової свідомості в життєдіяльності групи.
13. Групові конфлікти, їх природа, типологія та функції.
14. Специфіка комунікативного процесу, функції спілкування.
15. Взаємозв'язок вербальної інтерактивної та перцептивної сторін спілкування.
16. Структура атрибутивного процесу у спілкуванні. Форми та функції атрибуції.
17. Проблема соціально-психологічного впливу і влади, їх взаємозв'язок і функції.
18. Феномени масової поведінки: явище зараження, наслідування.
19. Ділові напрями сучасної прикладної соціальної психології. Співвідношення фундаментального і прикладного знання.
20. Соціально-психологічні дослідження масових комунікацій. Функції масових комунікацій.
21. Соціально-психологічні дослідження реклами.
22. Соціальна психологія промислового виробництва (основні напрямки дослідження, цілі та завдання).
23. Регуляція соціальної поведінки особистості. Мотиви соціальної поведінки. Моделі просоціальної мотивації.
24. Соціально-психологічні дослідження у сфері маркетингу (функції та зміст).
25. Психологія міжособистісних відносин.
26. Засади соціально-психологічної адаптації.
27. Соціально-психологічна адаптація в екстремальних умовах.

Література: основна [7; 9; 16; 18; 19; 22;23; 27; 30; 33; 34; 45; 46; 48; 49; 51; 53; 54; 59; 62–64];
додаткова [2; 3; 13–16; 18; 19; 24; 25; 26; 28; 30; 33; 36–38; 43–45; 57]

Ситуаційні задачі

Формування стереотипів, віднесення об'єкта пізнання до якоїсь категорії; формування негативної або позитивної оцінок об'єкта пізнання; вироблення засобу реагування, системи дій щодо тих або інших явищ та об'єктів. Які аспекти аттитюдів перелічені?

Аттидюд допомагає людині:

- а) оцінити себе, визначити, чого вона бажає, а чого не бажає, зайняти позицію стосовно соціальних явищ, людей;
- б) протистояти негативній інформації про себе або про значущі об'єкти, підтримувати високу самооцінку, захищатися від критики;
- в) досягти бажаних результатів, формує уявлення про бажані цілі та засоби їх реалізації на основі попереднього досвіду;
- г) організувати уявлення про оточуючий світ, інтерпретувати явища, які спостерігаються.

Вкажіть, які функції аттитюдів наведені:

- а) генетично обумовлений емоційний тон відчуттів;
- б) значущі емоційні переживання, пов'язані з активною поведінкою з розв'язання екстремальної ситуації;
- в) емоційний тон, прив'язаний до достатньо локальних ситуацій, які формуються у процесі життя.

Вкажіть, які елементи емоційно-вольової сфери наведено:

- а) людина лідирує у групі як гарний адміністратор, схильна до бюрократизму;
- б) людина є талановитим керівником;
- в) людина спрямована перш за все на розв'язання міжособистісних проблем у групі, на розрядку напруженості та на солідаризацію її членів.

Які ресурси групи контролює в кожному наведеному випадку лідер? Які лідери можуть бути як формальними так і не формальними?

- а) влада лідера базується на особистісному впливі. Ним захоплюються і беззаперечно вірять;
- б) авторитет лідера визначається уявленням про спадкоємність влади;
- в) авторитет лідера ґрунтується на певній державній посаді. Які це типи лідерів?

Члену групи дозволятися відхилення від групових норм пропорційно його попередньому внеску в досягнення групових цілей. Який механізм групової динаміки лежить в основі цих процесів?

Людина схильна робити розрахунки, основною метою яких є своєрідне “очікування винагороди”. Це очікування як мотив поведінки здатне видозмінюватися від ситуації до ситуації, але воно не зникає, залишається завжди домінуючою орієнтацією людини. Який механізм групової динаміки формується на базі цієї особливості?

Сприйняття групових норм, “підкорення” індивіда групі та навіть зміна настанов, поведінки, думок охоплює навіть такі великі групи, як нації, народності, держави. Який механізм групової динаміки лежить в основі цього явища?

Як називається сприйняття групових стандартів у поведінці, безумовне підпорядкування авторитетам?

Яка властивість індивіда визначає поступливість, зміну поглядів і поведінки відповідно до точки зору більшості?

Яку назву отримала уявна або реальна група, з якою індивід співвідносить себе як з еталоном і на норми, оцінки, цінності якої орієнтуються у своїй поведінці на самооцінку, стосунки з іншими?

Розвитку якого феномена соціально-психологічного групового сприяє утворення і розвиток у групі членства зв'язків, які дають змогу зовнішньо задану структуру перетворити на психологічну спільноту, що живе за своїми власними законами?

Як називається взаємне прийняття партнерів по спілкуванню та спільній діяльності, яке базується на подібності чи взаємній доповнюваності соціально-психологічних та індивідуально-психологічних характеристик: мотивів, інтересів, настанов, характерів, темпераментів тощо?

Яскравий приклад соціальної дилеми наводив Гарет Хардін при використанні будь-яких обмежених ресурсів: чистого повітря, води, електрики, газу. Кожна особа окремо може вважати, що її особиста вигода полягає у використанні більшої кількості ресурсів, ніж це коштує для неї особисто, якщо витрати розподіляються на всіх рівномірно. Охарактеризуйте суспільні дилеми спільного користування та спільного накопичення й механізм соціального лідарства.

Особливий стиль мислення членів однієї групи, де прагнення до єдності думок важливіше, ніж реалістичне оцінювання можливих

варіантів дій. Його симптоматика характеризується такими ознаками:

- а) ілюзією захищеності, яка поділяється більшістю або всіма членами групи, внаслідок чого зростає схильність до надмірного ризику;
- б) колективним прагненням дати раціональне пояснення рішення, яке приймається з метою усунути будь-які заперечення;
- в) безперечною вірою в принципи поведінки групи, які іноді спонукають її членів ігнорувати навіть моральні наслідки прийняття рішення;
- г) стереотипним поглядом на суперників (інші групи як на негативні або слабкі);
- д) відкритим тиском на членів групи, які висувають аргументи проти групових стереотипів;
- е) самоцензурою членів групи, їхньою готовністю мінімізувати власні сумніви і контраргументи, що стосуються групового рішення;
- ж) ілюзією однаковості оцінок, думок, які узгоджуються з думкою більшості;
- з) появою самозваних охоронців групового духу – осіб, які захищають групу від несприятливої інформації. Як називають цей феномен?

А) *Організація* включає до 45 осіб. Характеризується спрощеною організаційною структурою. Основні оперативні або адміністративно-управлінські рішення зазвичай приймає одна або дві людини. Є мобільною, швидко реагує на зміни, високо чутлива до будь-яких економічних коливань; є джерелом нових ідей, нового економічного зростання і нових форм зайнятості.

Б) *В організації* зайнято від 300 працівників. Є вертикальний розподіл праці для координації зусиль підрозділів. Є сім менеджерів, які виконують управлінські функції, яким пред'являються високі вимоги до управлінських та організаційних якостей управлінців, кваліфікації, вміння планувати і прогнозувати подальший розвиток організації.

В) *В організації* зайнято 600 працівників. Вона складається з багатьох підрозділів, що виконують значні обсяги робіт. Від працівників вимагається дотримання нормативності поведінки. Принципи

і правила, прийняті в організації, покликані забезпечити її єдність і цілісність. Які це форми організації?

Якому комплексу вимог повинна відповідати організація, щоб бути життєздатною?

Організація ґрунтується на таких засадах:

- а) функціонування визначається законом і статутами;
- б) офіційні особи захищені при здійсненні своїх функцій;
- в) функції організовані на ієрархічній основі;
- г) відбір посадових осіб ґрунтується на певній системі підготовки кадрів;
- д) оплата праці здійснюється на твердій регулятивній основі відповідно до службових рангів;
- е) підвищення чи переведення по службі ґрунтуються на об'єктивних критеріях;
- ж) показники діяльності залежать від системи підбору управлінських кадрів;
- з) безперервність посади, навіть попри те, що окремі особи можуть влаштуватися на посаду і звільнитися з неї. Охарактеризуйте цю організацію та етапи її формування та розвитку.

Організація характеризується:

- а) збільшенням чисельності персоналу;
- б) відсутністю у персоналу необхідних менеджерських навичок та досвіду у цій галузі діяльності.

А) Поступовим відчуженням персоналу від справ організації, що призводить до втрати реального відчуття змін, потреб організації, суспільства.

Зростанням міжгрупових конфліктів між старою і новою генерацією працівників, між професіоналами і непрофесіоналами, між тими, хто близький до керівництва, і тими, хто тільки-но починає діяльність. Напруження в організації може викликати і той факт, що така людина прагне посісти чиєсь місце.

А) Зростанням кількості і рівня зрілості сторонніх організацій, що виконують суміжні і намагаються почати виконувати схожі функції.

Б) Втратою організаційного духу. Від колишніх ентузіазму, горіння на роботі, відданості загальній справі не залишається й сліду. Накопичується втома, яка змінюється апатією і байдужістю. Старі

цілі організації досягнуті, а нових немає. На цей момент організація працює в умовах відсутності сформованості стратегії розвитку, без визначеної кінцевої мети і засобів її досягнення.

Які етапи переживають ці організації? Дайте рекомендації щодо вдосконалення їх діяльності.

А) Партнери взаємно довіряють один одному, кожен з них готовий надати іншому допомогу (і сподівається в цьому плані на взаємність), якщо це буде необхідно для досягнення загальної мети.

Б) Між партнерами відсутні довіра, повага і навіть є взаємна ворожість. Навіть при виконанні якоїсь загальної спільної справи партнери орієнтуються на індивідуальні цілі.

В) Партнер утримує дистанцію, не зацікавлений у взаємних контактах. Вони працюють поруч, але не разом, не допомагають, а й не заважають один одному. Як правило, їх мало хвилюють досягнення загального успіху.

Г) Партнери позитивно або нейтрально ставляться один до одного, щоправда, в деяких сферах діяльності вони намагаються суперничити один з одним.

Д) У партнерів негативні стосунки. Попри неприязні почуття партнерів, спільна робота виконується. Наприклад, вони можуть приховувати якісь факти, ефективні засоби виконання діяльності доти, поки не виникне можливість або реалізувати їх індивідуально, або поділитися ними з більш близькими людьми.

Охарактеризуйте ці форми відносин.

Напруженість, високий рівень конфліктності, негативне ставлення до діяльності, небажання співпрацювати, порушення дисципліни, низька продуктивність значна плинність кадрів визначається психологами як

Велика група характеризується аморфністю утворення та існування; випадковістю входження індивідів, невизначеністю кількісного та якісного складу учасників, їх різноманітністю; невизначеністю, нездатністю існувати як структурне утворення у складі інших соціальних спільнот; ситуативністю виникнення (утворюється внаслідок випадкової діяльності й існує лише в її межах). Що це за група?

Велика група характеризується деякими загальними ознаками:

- а) певною цілісністю; самостійністю, тобто виступає суб'єктом історичної та соціальної дії або поведінки; спільною діяльністю,

отже їхні члени взаємодіють між собою (безпосередньо або опосередковано);

- б) відносною тривалістю у просторі та часі; відносною гомогенністю (однорідним складом або якимись іншими ознаками). Які групи Ви можете віднести до першого та другого різновиду?

А) Угрупування не має усвідомленої мети, дії учасників зумовлені якимось зовнішнім стимулом та загальним емоційним станом. Він пов'язаний з інтересом до події.

Б) Угрупування не має усвідомленої мети, дії учасників зумовлені страхом або люттю.

В) Угрупування об'єднано ненавистю до когось або необхідністю рятуватися від неї або прагненням оволодіти якимись цінностями, або станом екстазу під час релігійних ритуалів, концертів, карнавалів тощо. Як називаються такі великі групи?

Закінчити фрази.

Спосіб ставлення людини до внутрішнього і зовнішнього світу, в основі якого лежать психічні процеси сприймання і розуміння (інтерпретації) позначають терміном

Сукупність зовнішніх, експресивних, поведінкових ознак, функціональних характеристик називається

Сукупність соціально-психологічних ознак (почуттів, емоційно-вольових якостей, ціннісних та національно-психологічних установок), притаманних нації на певному етапі історичного розвитку, детермінованих соціально-економічними, історичними і географічними умовами її існування, що виявляються в культурі, традиціях, звичаях і обрядах є

Переважно неусвідомлюваний процес передавання емоційних станів від однієї людини (групи) до іншої (групи), що перебувають у безпосередньому візуальному і вербальному контакті є ...

Цілеспрямований вербальний (словесний) вплив однієї людини на іншу або групу людей, розрахований на некритичне сприймання інформації, на довір'я, віру отримав назву...

Свідоме або неусвідомлюване відтворення, повторення дій, стилю життя, суджень, уподобань, манер тощо є

Стан тривожно-боязкого збудження, який характеризується дезорганізацією діяльності, хаотичним пошуком виходу із травматичної ситуації визначається як

Повідомлення, що надходить від однієї або більшої кількості осіб, про нічим не підтверджені події або їх трактування — це

Об'єднання людей, що самовідтворюється, має певну територію, спільні елементи культури, єдину систему політичної влади, яка не підпорядкована іншим об'єднанням, зовнішнім до даного, є

За принципом об'єднання членів виділяють три типи формальні груп. Які?

Група людей, діяльність яких свідомо координується для досягнення загальних цілей отримала назву

Можливість і здатність одних соціальних суб'єктів здійснювати свою волю, впливати на інших з допомогою примусу, права, авторитету є

Якщо є обмеження — ресурси, що дають змогу одній стороні виступити у ситуацію новий негативний чинник або стимули; ресурси, що дають змогу одній стороні додати до ситуації іншої сторони нові переваги або переконливість; ресурси, що дають можливість одній особі змінити наміри інших без додавання до ситуації вад чи переваг, то що має така людина?

Недостатність адекватного та цілеспрямованого реагування в умовах психотравмуючої ситуації, внаслідок чого формується порушення функціонування умовного, строго індивідуального для кожної людини адаптаційного бар'єру... .

У стані нестабільної психічної діяльності спостерігається:

- а) пошук розваг і втіх без урахування реальної ситуації;
- б) ритуальна поведінка;
- в) зниження або припинення мотивованої поведінки;
- г) діяльність у межах концепції, наприклад концепції гріховності.

Вкажіть механізм, що лежить в основі формування його реакцій. Спрогнозуйте можливий перебіг подій.

Акцентуації — це стани часткової соціально-психологічної дезадаптації.

Психопатії — це граничні прояви соціально-психологічної норми.

У процесі первинної соціалізації відбувається сприйняття індивіда соціальними групами та спільнотами.

Вторинна соціалізація орієнтована на засвоєння основних засобів соціального життя (вірування, мова, норми і цінності).

На першому етапі життя ми якісно обробляємо та синтезуємо, а на другому — накопичуємо культурні та соціальні елементи.

Первина соціалізація спрямована на ідеалістичне сприйняття світу, а вторина — на реалістичні уявлення про соціальне оточення.

Знайдіть помилки у наведених вище визначеннях.

У процесі спільної діяльності формується і змінюється психічний розвиток людини; людина одержує можливість пізнати, затвердити і підтвердити себе, оцінює людей і встановлює емоційні стосунки: позитивні або негативні за знаком; у спілкуванні людини із самою собою через внутрішню або зовнішню мову, структуровану як діалог, розвивається суто людський спосіб мислення. Вкажіть, які п'ять функцій спілкування наведені у цій фразі.

Наказ, порада або прохання спонукають до дії в заданому напрямі, заперечують небажані види діяльності або викликають неузгодженість, порушення деяких автономних форм поведінки чи діяльності. Існують також повідомлення не спрямовані на безпосередню зміну поведінки. Вкажіть про які типи інформації йдеться.

На який механізм вказує завуальована форма передавання партнеру психологічної інформації з риторичними питаннями, глузуваннями, іронічними зауваженнями, несподіваними для партнера емоційними реакціями?

Невиразна швидка мова, розмова-скоромовка і мова з великою кількістю звуків-паразитів.

Розбіжності в системах значень (тезаурусах) учасників спілкування.

Соціальні, політичні, релігійні і професійні розбіжності, що призводять до різної інтерпретації тих чи інших понять.

Почуття ворожості, недовіри до комунікатора, що поширюється і на передану їм інформацію.

Вкажіть, які форми бар'єрів наведені вище.

Авторитарна, директивна форма взаємодії з партнером по спілкуванню з метою досягнення контролю над їхнім поведінням, установками і думками, примус до визначених дій або рішень. У такому

разі партнер по спілкуванню розглядається як об'єкт впливу, виступає пасивною стороною.

Форма міжособистісного спілкування, при якій вплив на партнера по спілкуванню з метою досягнення своїх намірів, здійснюється приховано. Слід зазначити, що партнер сприймається не як цілісна унікальна особистість, а як носій визначених, потрібних властивостей та якостей. Однак людина, яка вибрала як основний саме цей тип відносин з іншими, у підсумку часто сама починає сприймати оточення фрагментарно, стереотипно поводить, керується помилковими мотивами і цілями, втрачає стрижень власного життя.

Глибинне взаєморозуміння, саморозкриття партнерів, наявність психологічного настрою на актуальний стан співрозмовника і власний актуальний психологічний стан (принцип "тут і зараз"). Використання безцінного сприйняття особистості партнера, апріорна установка на довіру до його намірів. Сприйняття партнера як рівного, який має право на власні думки і рішення. До спілкування включаються проблеми і невирішені питання (проблематизація змісту спілкування).

Шанобливе і дбайливе ставлення до всіх запитань і змістовних висловлень партнера, тому що саме в них виявляються інтереси людини і лише через ці інтереси можна залучити її до активного співробітництва.

Вкажіть, які типи міжособистісного спілкування наведені вище.

Носії певної мови з необхідністю вимушені тлумачити світ крізь унікальну лексику і граматику, які дає їм їхня мова. Кожна мова дає різні зрізи світу, звертає увагу на різні грані людського досвіду, ми селективно просіюємо сенсорну інформацію за тим способом, що визначається нашою мовою: одні речі сприймаємо, інші відфільтровуються мовою. Так, якщо мові бракує певного вислову, то думка, якій відповідає цей вислів, навряд чи дійде до тих, хто розмовляє лише такою мовою. Вкажіть, яка гіпотеза і якого автора наведена вище.

Розробіть дослідження комунікаційних мереж за способом Р. Мілгрема.

Партнери по взаємодії активно допомагають один одному, активно сприяють досягненню індивідуальних кожної і загальної цілей спільної діяльності.

Партнери протидіють один одному і перешкоджають досягненню індивідуальних цілей кожного.

Партнери намагаються уникати активного співробітництва.

Одні з учасників спільної діяльності сприяє досягненню індивідуальних цілей інших, а інші ухиляються від взаємодії з ними.

Одні з партнерів перешкоджають досягненню цілей інших, а інші ухиляються від взаємодії з першими.

Одні з учасників намагаються сприяти іншим, а інші удаються до стратегії активної протидії першим (у таких ситуаціях ця протидія може маскуватися в тій чи іншій формі).

Партнери виявляють окремі елементи як сприяння, так і протидії. Основні ознаки спільної діяльності і властивості суб'єкта спільної діяльності взаємозалежні між собою.

Вкажіть, які соціально-психологічні типи взаємодії наведені у таких прикладах.

“Від тебе постійно голова болить”.

“Ти завжди забуваєш, що я не люблю піджарене”.

“Ти ніколи не думаєш про мене”.

Проаналізуйте, з якою метою партнер висловлює ці зауваження, які емоційні потреби він задовольняє. Вкажіть, як Ви оціните задоволення емоційних потреб в цій діаді.

На першій зустрічі партнер:

- а) відчуває перевагу іншого за якимось важливим для нього параметром: розумом, ростом, матеріальним становищем або ще будь-яким параметром;
- б) сприймає іншого як надзвичайно привабливого зовні;
- в) сприймає іншого як людину, яка добре до нього ставиться, розділяє його точку зору з важливих питань.

Вкажіть, які три типи схеми формування першого враження від людини тут наведені.

Ви звертаєте увагу, що у Вашого співрозмовника:

Різні судження і переконання не пов'язані між собою, а навпаки, ізолювані один від одного саме тому можуть бути суперечливі.

Він схильний перебільшувати розбіжності у положеннях, які уявляються йому помилковими, й применшувати схожість між положеннями, що, на його думку, відповідають дійсності.

Дуже багато і докладно знати про історію стародавнього світу та зовсім нічого або дуже мало знає історичні факти з інших епох.

Люди, погляди яких Ваш співрозмовник відхиляє, здаються йому схожими між собою, навіть якщо насправді між ними є принципова різниця.

Він із підозрою і ворожістю ставиться до тих, чиї погляди не збігаються з його думками.

Оточуючий світ і стосунки, в які він вступає з іншими, уявляються йому джерелом реальної або потенційної загрози.

Він нездатний диференціювати цінну інформацію від сумнівної, підкріпленої престижем комунікатора: більш суттєво те, хто передав інформацію, ніж те, чи є вона об'єктивною, достовірною і логічною.

Проаналізуйте тип людини та тип спілкування.

Щоб уникнути помилок сприйняття, треба:

- а) уважніше приділяти увагу невербальним чинникам у поведінці партнера — позі, жестах, інтонації, погляду, ході, поставі; звертати увагу на помилкові дії партнера (застереження, забування, замовчування, помилки слуху тощо), за чим можуть бути приховані стримувані почуття; відзначати для себе, як у людини виражаються дві основні соціальні потреби: в емоційній підтримці й визнанні; стежити, чи відхиляється партнер від теми розмови (відхилення від теми — ознака приховання почуттів від співрозмовника);
- б) звертати увагу на повідомлення — символи, які передає партнер (вербальні, невербальні, допоміжні); перенесення ідей у повідомлення, що пристосоване для передання; перенесення символів у конкретну інтерпретацію; значення — ідеї, образи, думки.

Вкажіть, яке твердження правильне.

Анотація

Анотація — коротка узагальнена характеристика друкованої праці (книги, статті), що включає іноді й оцінку. Це найкоротший виклад змісту первинного документа, що дає загальне уявлення про тему.

Основне її призначення — рекомендувати роботу визначеному колу студентської аудиторії або скористатися своїми записами при виконанні роботи дослідницького, реферативного характеру. Тому анотації не потребують викладу змісту, в ній лише перелічуються питання, поставлені в першоджерелі (зміст цих питань не розкривається). Анотація відповідає на питання: “Про що йдеться у первинному тексті”, дає уявлення тільки про головну тему і перелік питань першоджерела.

За своїм характером анотації можуть бути:

1. Довідковими (без критичної оцінки).

Обов'язковими вимогами до довідкових анотацій є чіткість і простота викладу. Зразок довідкової анотації:

- короткі відомості, пов'язані зі змістом;
- інформація про автора;
- особливості видання;
- читацька адреса (на кого розраховане видання).

Повноцінне довідкове анотування покликане звернути увагу читача на специфіку книги (статті), джерела і теоретичний рівень тексту, характер додатків.

2. Рекомендаційними (містять критичну оцінку).

У рекомендаційній анотації дається обґрунтування значимості джерела:

- вказівка на те, чим книга (стаття) буде корисна і цікава читачеві;
- що в книзі повинне привернути увагу студента;
- що допоможе читачеві у підвищенні його кваліфікації, ознайомленні з новітніми досягненнями науки і техніки тощо.

Зразок рекомендаційної анотації:

- дані про автора (дають уявлення про спрямованість і, деякою мірою, про якість);
- зауваження щодо питання (з метою привернути увагу читача до джерела).

3. Аналітична анотація характеризує зміст документа за темою. Така анотація дає коротку характеристику тільки тих глав, параграфів і сторінок документа з визначеної теми.

Виходячи з вимог до анотацій, їх обсяг може бути від кількох слів до 10–15 рядків. Через граничну стислість не допускається цитування, не використовуються фрагменти оригіналу, основний зміст першоджерела передається своїми словами. Особливістю анотації є використання в ній оцінних кліше, однак текст анотації не стандартизований. Характерним для анотації є те, що вона повинна бути пов'язана з відомостями, включеними в бібліографічний опис, при цьому не повторювати них.

Зробить анотацію за додатком 1.

Самостійна наукова робота

Завдання для самостійної роботи. Напишіть три сторінки з питання “Проблема впливу та влади” — закінченого і логічно цільного добутку, присвяченого конкретній проблемі.

Текст оформлюється за таким планом:

- постановка проблеми у загальному вигляді, її зв'язок з науковими і практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких міститься розв'язання проблеми. Виявлення невирішених аспектів проблеми.
- формулювання мети статті.
- методика та організація дослідження.
- результати дослідження та їх обговорення.
- текст обов'язково повинний завершуватися чітко сформульованими висновками.
- бібліографія, графіки, інший ілюстративний матеріал, цитування оформляються за тими же правилами, що й у списку літературних джерел.

Пам'ятка студентів:

Особливості стилю наукової роботи. Необхідність наголошення на цьому важливому, хоч, на перший погляд, абсолютно очевидному аспекті наукової праці викликана тим, що часто-густо студенти, які займаються науковою проблематикою, використовують при цьому публіцистичний стиль. Змішання стилів не є виправданим, оскільки створення якісного інтелектуального продукту, який претендує називатися науковим, не може асоціюватися із публіцистичністю у будь-якій її формі. Публіцистика і наука — це дві повноцінні, важливі для суспільного розвитку, але відмінні сфери інтелектуального самовираження.

Тому чимало із тих прийомів і форм, які застосовує публіцистика для досягнення своїх цілей (емоційність, прагнення вплинути на підсвідомість, використання метафор та інших образних засобів, можливість жонгливання вибірковими чи висмикнутими із контексту аргументами тощо), ні в якому разі не можуть бути використані у науковому поданні матеріалу.

Отже, починаючи зі стадії осмислення прийомів збирання інформації та закінчуючи формами викладу тих концепцій та ідей,

до яких дійшов автор у результаті дослідження, слід чітко та однозначно орієнтуватися на загальноновизнані наукові стандарти рівня аргументованості та стилю викладення матеріалу. При цьому треба пам'ятати:

- у роботі не можна використовувати бездоказові тези та концепції;
- усі ідеї повинні перебувати у закономірному та обґрунтованому взаємозв'язку;
- автор намагається досягнути максимальної об'єктивності у пошуку наукової істини, вільної від тиску ідеології та емоцій.

КОНТРОЛЬ ЗА САМОСТІЙНОЮ РОБОТОЮ СТУДЕНТІВ

Ефективність виконання завдань зі самостійної роботи студентів контролюється:

- під час лекцій – контроль знань та умінь студентів, засвоєних у розрізі інших курсів;
- під час проведення практичних і семінарських занять, має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи;
- модульний контроль здійснюється з метою оцінювання результатів навчання на певному освітньому (кваліфікаційному) рівні або на окремих його завершених етапах.

Контрольні питання

1. Предмет соціальної психології. Соціально-психологічні явища.
2. Проблема ефективності прикладних соціально-психологічних досліджень.
3. Загальна характеристика методів соціальної психології.
4. Соціально-психологічні дослідження у сфері масових комунікацій.
5. Проблема особистості в соціальній психології. Співвідношення понять “індивід”, “особистість”, “індивідуальність”.

6. Соціально-психологічні дослідження у сфері права та регуляція протиправної поведінки.
7. Поняття про соціальні ролі, норми, цінності, символи.
8. Соціально-психологічні феномени групової свідомості, групового тиску.
9. Поняття соціальної установки (аттїтюдів). Механізм формування соціальної установки.
10. Лідерство і керівництво, їх співвідношення.
11. Поняття соціалізації в соціальній психології.
12. Соціально-психологічні аспекти підготовки та прийняття групового рішення.
13. Значення групових і суспільних норм у процесі соціалізації.
14. Функції соціальних установок у регуляції соціальної поведінки особистості.
15. Поняття про референтні групи та його використання в житті людини.
16. Міжособистісні стосунки як детермінанти розвитку особистості.
17. Експеримент у соціальній психології.
18. Перцептивна функція спілкування.
19. Групові норми та цінності. Поняття соціального контролю, санкцій в соціальній психології.
20. Діяльність опосередкування міжособистісних стосунків (за А. В. Петровським).
21. Поняття спілкування, функції спілкування. Спілкування та відносини.
22. Комунікативна функція спілкування.
23. Соціально-психологічні ознаки групи і організації.
24. Соціально-психологічний тренінг: мета та структура проведення.
25. Класифікація груп у соціальній психології за різними параметрами.
26. Основні завдання соціальної психології в сучасному суспільстві.
27. Соціально-психологічні дослідження в промисловому виробництві.
28. Соціально-психологічні проблеми реклами.
29. Структура особистості: соціально-психологічний аспект.
30. Соціальна психологія сім'ї та сімейних стосунків.
31. Самосвідомість особистості та її структура. Я-концепція особистості.

32. Групова згуртованість.
33. Соціальна психологія особистості.
34. Характеристика стилів лідерства за К. Левіном.
35. Механізми, інститути, етапи соціалізації.
36. Методи підвищення ефективності прийняття рішень “брейн-стормінг”, “синектика” тощо.
37. Становище особистості в групі: соціально-психологічний аспект.
38. Проблема розвитку та динаміки груп в соціальній психології.
39. Класифікація груп у соціальній психології за різними параметрами.
40. Мала група і соціально-психологічні ознаки.
41. Моделі просоціальної мотивації поведінки особистості.
42. Соціально-психологічні дослідження малих груп.
43. Альтернативна функція спілкування.
44. Методи опитування в соціальній психології та їх застосування в роботі менеджера.
45. Суть і процедура соціометричного дослідження.
46. Міжособистісні стосунки в групі як система.
47. Основні характеристики групи в соціальній психології.
48. Фактори, що впливають на становище особистості в структурі особистісних стосунків.
49. Спостереження як метод соціальної психології.
50. Поняття групи в соціальній психології. Класифікація груп (за різними параметрами).
51. Соціально-психологічна структура особистості. Характеристика основних властивостей особистості.
52. Поняття “особистість” в соціальній психології: індивід, особистість, індивідуальність.
53. Перспективна сторона спілкування. Міжособистісне сприйняття у процесі спілкування.
54. Проблема лідерства. Лідерство-керівництво.
55. Психологія міжособистісних стосунків. Ділові та особистісні стосунки.
56. Поняття групи в соціальній психології. Загальна класифікація.
57. Феномени групової свідомості.
58. Фактори, що впливають на соціометричний статус особистості, та їх урахування в роботі з людьми.

59. Роль міжособистісних відносин у формуванні особистості. Суть поняття “відносини”.
60. Проблеми прикладної соціальної психології: загальна характеристика.
61. Соціально-психологічний аналіз комунікативних процесів.
62. Проблеми прикладної соціальної психології та їх вирішення в конкретних колективах.
63. Суть понять “соціальна роль”, “норма”, “цінності”, “символи”.
64. Інтерактивна сторона спілкування.
65. Соціально-психологічні механізми впливу в процесі спілкування: переконання, навіювання, психічне зараження, наслідування.
66. Предмет соціальної психології. Місце соціальної психології в системі психологічного знання.
67. Самосвідомість особистості. Динамічна структура особистості.
68. Соціально-психологічні дослідження в галузевих трудових колективах.
69. Малі групи: кількісна характеристика, класифікація.
70. Соціально-психологічні методи впливу в процесі спілкування.
71. Методи соціальної психології, їх загальна характеристика.
72. Властивості індивіда в людині, загальна характеристика.
73. Соціально-психологічні дослідження у сфері права та протиправної поведінки.
74. Самосвідомість особистості, її структура та розвиток.
75. Поняття про референтну групу соціальної психології.
76. Урахування референтних груп у процесі роботи з людьми.
77. Предмет соціальної психології. Місце соціальної психології в системі психологічного знання та принципи роботи з людьми.
78. Соціалізація особистості: поняття, механізм та інститути соціалізації.
79. Соціальні установки (аттїтуди), соціально-психологічні стереотипи поведінок: визначення, механізми формування.
80. Динаміка розвитку малих груп. Група і колектив, “команда”.
81. Закони соціальної психології.
82. Соціально-психологічні методи вивчення малих груп. Суть соціометрії.
83. Феномени групової свідомості і конформність, конформізм, нон-конформізм.

84. Методи соціальної психології, загальна характеристика та можливості застосування в роботі.
85. Соціально-психологічні методи вироблення та прийняття рішення: групова дискусія, брейнстормінг тощо.
86. Проблема діагностики профілактики та розв'язання конфліктів.
87. Проблема лідерства в соціальній психології. Лідерство та керівництво.
88. Система міжособистісних стосунків у малій групі.
89. Система міжособистісних стосунків у групі.
90. Анкетування як метод соціальної психології.
91. Соціально-психологічні проблеми сім'ї та сімейних відносин.
92. Міжособистісні сприйняття у процесі спілкування.
93. Суть методу узагальнення незалежних характеристик.
94. Співвідношення понять конформізм і конформність.
95. Співвідношення прикладного та функціонального дослідження. Ефективність соціально-психологічних досліджень.
96. Експеримент у соціальній психології.
97. Соціально-психологічні методи вироблення та прийняття управлінських рішень.
98. Суть поняття "соціалізація особистості".
99. Соціально-психологічні проблеми протиправної поведінки.
100. Спостереження як метод соціальної психології.
101. Проблема конфлікту в соціальній психології.
102. Особистість: визначення та структура.
103. Суть поняття "спілкування".
104. Суть соціометрії як методу соціальної психології.
105. Керівництво та лідерство. Спільні риси та відмінності. Типи лідерів.
106. Соціально-психологічні дослідження у сфері маркетингу та реклами.
107. Соціально-психологічні дослідження в трудових колективах.
108. Співвідношення понять індивід, особистість, індивідуальність.
109. Соціально-психологічна сутність конфлікту.
110. Соціально-психологічний аналіз комунікативних процесів.
111. Поняття про соціальну роль в соціальній психології, види соціальних ролей.
112. Соціометрія: сутність, характеристика, можливості застосування в практиці роботи з людьми.

113. Експеримент як метод соціальної психології: визначення, шляхи застосування.
114. Діяльність опосередкування структури та змісту міжособистісних стосунків.
115. Спілкування: психологічна сутність та види.
116. Структура ділових взаємовідносин.
117. Різниця між поняттями: “людина”, індивід, особистість.
118. Охарактеризуйте чотири підструктури у структурі особистості, які виокремлює К. К. Платонов.

**Критерії оцінки знань студентів:
принципи оцінювання знань за модульно-
рейтинговою системою. Розрахунок рейтингу
з дисципліни “Соціальна психологія”**

У робочому навчальному плані передбачено вивчення дисципліни на IV курсі, у сьомому навчальному семестрі:

лекції — 54 год,
семінарські заняття — 18 год,
практичні заняття — 8 год,
самостійна робота — 129 год,
залікові години — 2 год.

У сумі це становить три кредити ECTS. Тривалість навчального семестру — 12 тижнів.

Відповідно до загальної кількості годин розрахунковий рейтинг з дисципліни $R_{дис}$ становить 100 балів. Наведена кількість умовних балів за навчальну роботу студента становить 70% (коефіцієнт 0,7) від загальної кількості умовних балів. Ще 30% (коефіцієнт 0,3) припадає на атестацію (залік, іспит).

Рейтинги з навчальної роботи $R_{нр}$ та $R_{ат}$ з атестації визначаємо за рекомендованими співвідношеннями:

$$R_{нр} = 0,70 \times 100 = 70 \text{ балів};$$

$$R_{ат} = 0,30 \times 100 = 30 \text{ балів}.$$

Враховуючи обсяг і структуру програмного матеріалу дисципліни, ділимо його на 5 змістових модулів.

За розрахункову рейтингову оцінку з кожного змістового модуля приймаємо: 1-й модуль 10 балів, 2-й – 5-й – по 15 балів (разом – 70 балів).

Визначаємо мінімальну рейтингову оцінку з кожного змістового модуля:

Семестр	Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Самостійна робота	Розрахунковий рейтинг балів Рдис	Рейтинг навчання Рнр (умовні бали навчальної роботи)	Рейтинг атестації Раг	Кредити ECTS
8	54	18	8	129	100	70	30	3

Кожній формі самостійної роботи, залежно від її складності, визначається максимальний бал таким чином, щоб за підсумком виконання всіх контрольних заходів, що передбачаються під час вивчення модуля, максимальна кількість отриманих балів не перевищувала 100. Для навчальної дисципліни “Соціальна психологія” оцінювання за кожним з п’яти модулів однакове:

Модуль:

за конспект – до 1 балів;

за виконання реферату – до 3 балів;

за виступ на семінарському занятті – до 1 балів;

за словник – до 2 бали;

за доповідь на семінарському занятті – до 2 балів.

Студент може збільшити свій рейтинг за позааудиторну самостійну роботу, яка сприяє підвищенню кваліфікації студентів з дисципліни.

Рейтинг з позааудиторної самостійної роботи Рдр може становити до 10% від рейтингу з дисципліни Рдис (тобто 12 умовних балів). Рдр додається до Рнр.

Рейтинг штрафний Рштр віднімається від Рнр і може становити до 5% від Рнр (тобто приблизно чотири умовних балів). Рштр визначається викладачем, і вводиться за рішенням кафедри для студентів, які невчасно засвоїли матеріал модуля, не дотримувалися графіка роботи, пропускали заняття тощо.

Для допуску до атестації (екзамену або заліку) студенту необхідно набрати з навчальної роботи не менше 50% умовних балів від рей-

тингу з навчальної роботи **R_{нр}** (42 умовних бали). Це означає, що в цілому студенту необхідно виконати такий мінімум робіт:

- 1) виконати всі заплановані види аудиторної роботи;
- 2) уникнути штрафних санкцій.

Рейтинг з атестації **R_{ат}** включає рейтинг із заліку або іспиту **R_{ісп}** і визначається кількістю умовних балів, отриманих студентом на атестації з дисципліни, передбаченої робочим навчальним планом. Реальний рейтинг з дисципліни **R_{дис}** визначається як сума балів, отриманих студентом за семестр з навчальної роботи — **R_{нр}** та з атестації — **R_{ат}**. Залік складається в кінці семестру.

Студенти, які протягом семестру набрали необхідну кількість умовних балів — не менше 60% від розрахункового рейтингу з дисципліни (тобто 72 бали), мають можливість:

- не складаючи залік, отримати оцінку “зараховано”, відповідно до набраної за семестр кількості умовних балів, переведених для іспиту в національну оцінку згідно з даними таблиці (стовпчик 3).
- складати залік з метою підвищення рейтингу з дисципліни.
- у разі отримання на іспиті оцінки меншу, ніж зарахована, автоматично за студентом зберігається оцінка, отримана автоматом.

Студенти, які протягом навчального семестру набрали кількість балів менше 60% від розрахункового рейтингу дисципліни **R_{дис}** (тобто 72 бали), зобов'язані складати іспит.

Студенти, які протягом навчального семестру набрали кількість балів менше 50% від розрахункового рейтингу з навчальної роботи **R_{нр}** (менше мінімальної рейтингової оцінки, наведеної в таблиці, тобто 35 балів, зобов'язані до початку екзаменаційної сесії підвищити його, інакше вони не допускаються до заліку і мають академічну заборгованість.

Підсумкова оцінка за вивчення дисципліни повинна враховувати оцінки за кожен модуль і може бути отримана таким чином:

- 1) якщо всі модулі рівноцінні, то підсумкова оцінка буде середньоарифметичною оцінкою за кожен модуль;
- 2) якщо кредити нараховуються по модулях залежно не тільки від часу, що потрібен на їх засвоєння, а й від складності модуля (тобто визначена кількість кредитів, перш за все, відбиває складність певного модуля), то підрахувати підсумкову оцінку (ПО) можна за формулою

$$ПО = \frac{\sum_{i=1}^N O_i K_i}{\sum_{i=1}^N K_i},$$

де N – кількість модулів певної дисципліни;

O_i – оцінка за певний модуль;

K_i – кількість кредитів, визначених на вивчення певного модуля.

Студентам, які успішно завершили засвоєння дисципліни відповідно до вимог щодо атестації, присвоюються кредити ECTS, визначені для дисципліни робочим навчальним планом. Кредити записуються в журнал рейтингової оцінки знань студента.

Зарахування модулів, включених до індивідуального навчального плану, здійснюється за результатами певного виду контролю якості освіти студента (наприклад, колоквиум, розрахунково-графічна робота, контрольна робота та ін.) протягом навчального року без організації екзаменаційних сесій.

Контроль успішності студента здійснюється з використанням методів і засобів, що визначаються навчальним закладом. Академічні успіхи студента визначаються за допомогою системи оцінювання, що використовується у вищому навчальному закладі, з обов'язковим приведенням оцінок до національної шкали та шкали ECTS.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Андреева Г. М.* Социальная психология: Учебник. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект-Пресс, 2004. – 365 с.
2. *Андреева Г. М.* Социальная психология и социальные изменения // Психологический журнал, 2005. – № 5. – С. 5–15.
3. *Андросенко М.* Аспекты изучения социальных представлений и ценностных ориентаций субъектов образования // Прикладная психология и психоанализ, 2005. – № 3. – С. 3–17.
4. *Ануфриева Н. М. и др.* Социальная психология: Курс лекций. – 4-е изд., стереотип. – К.: МАУП, 2003. – 136 с.
5. *Аронсон Э.* Общественное животное. Введение в социальную психологию / Пер. с англ. М. А. Ковальчука: Под ред. В. С. Магуна. – М.: Аспект-Пресс, 1999. – 517 с.

6. *Бездидько А. В.* Книга как психологическая составляющая в построении образа мира субъекта действия // Мир психологии, 2003. — № 4. — С. 133–138.
7. *Берн Ш.* Гендерная психология. — СПб.: Прайм-Еврознак, 2004. — 320 с.
8. *Большакова А. Н.* Социальная психология для менеджеров: Учеб. пособие. — Ростов н/Д: Феникс, 2004. — 352 с.
9. *Бутенко Н. Ю.* Соціальна психологія в рекламі: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2006. — 384 с.
10. *Бэрон Р.* Социальная психология: ключевые идеи / Exploring social psychology/ Р. Бэрон, Д. Бирн, Б. Джонсон. — 4-е изд. — СПб.: Питер, 2003. — 512 с. — (С. “Мастера психологии”).
11. *Джонсон Д. В.* Соціальна психологія: Тренінг міжособистісного спілкування / Пер. з англ. Хомик В. — К.: КМ Академія, 2003. — 288 с.
12. *Доброхлеб В.* Социально-психологическая неудовлетворенность старшего поколения как результат экономической стратификации // Прикладная психология и психоанализ, 2004. — № 3. — С. 21–37.
13. *Дорошенко В. Ю.* Социальная психология и этика делового общения: Учеб. пособие / В. Ю. Дорошенко, Л. И. Зотова, Н. А. Нартов / Под общ. ред. В. Н. Лавриненко. — М.: Культура и спорт; ЮНИТИ, 1995. — 160 с.
14. *Егорычев А.* Духовность как субъективная психологическая реальность // Прикладная психология и психоанализ, 2004. — № 3. — С. 5–20.
15. *Емельянова Т. П.* Кросскультурная психология: проблемы и тенденции развития // Психологический журнал. — 2004. — № 1. — С. 61–69.
16. *Еникеев М. И.* Энциклопедия. Общая и социальная психология. — М.: Приор, 2002. — 560 с.
17. *Журавлева Н. А.* Динамика ценностных ориентаций молодежи в условиях социально-экономических изменений // Психологический журнал. — 2006. — № 1. — С. 35–53.
18. *Казмиренко В. П.* Социальная психология организаций: Моногр. — К.: МЗУУП, 1993. — 384 с.
19. *Караяни А. Г.* Слухи как средство информационно-психологического противодействия // Психологический журнал. — 2003. — № 6. — С. 47–54.

20. *Карнацкая Л. А.* Ритуал как укорененность Батия / Л. А. Карнацкая, В. Ф. Петренко / Мир психологии. — 2003. — № 1. — С. 10–17.
21. *Карп'юк Л.* Колективна психіка як соціально-психологічний феномен // Соціальна психологія. — 2006. — № 2. — С. 48–57.
22. *Коваленко А. Б.* Соціальна психологія: Підручник / Б. Коваленко А., Н. Корнєв. — М.; К.: Геопринт, 2006. — 400 с.
23. *Крижанская Ю. С.* Грамматика общения / Ю. С. Крижанская, В. П. Третьяков. — 3-е изд. — М.; СПб.: Смысл, Питер, 2005. — 280 с.
24. *Крысько В. Г.* Словарь-справочник по социальной психологии. — СПб.: Питер, 2003. — 416 с.
25. *Крысько В. Г.* Социальная психология: Учеб. пособие. — СПб.: Питер, 2003. — 286 с.
26. *Крысько В. Г.* Социальная психология в схемах и комментариях: Учебник. — 2-е изд. — СПб.: Питер, 2006. — 432 с.
27. *Левин Курт.* Теория поля в социальных науках: Пер. с англ. — СПб.: Сенсор, 2000. — 368 с.
28. *Леонов Н. И.* Конфликты и конфликтное поведение. Методы изучения: Учеб. пособие. — СПб.: Питер, 2005. — 240 с.
29. *Майерс Д.* Социальная психология. — Social Psychology. — 7-е изд. — СПб.: Питер, 2005. — 794 с.
30. *Мальшев А. А.* Психология личности и малой группы: Учеб.-метод. пособие. — Ужгород: Инпроф ЛТД, 1997. — 447 с.
31. *Методы* практической социальной психологии: Диагностика. Консультирование. Тренинг: Учеб. пособие. — М.: Аспект-Пресс, 2004. — 256 с.
32. *Москаленко В. В.* Соціальна психологія: Підручник. — К.: ЦНЛ, 2005. — 624 с.
33. *Москвичев С. Г.* Введение в психологию управления: Учебник. — К.; Сан-Франциско, 2005. — 296 с.
34. *Налчаджян А.* Агрессивность человека. — СПб.: Питер, 2007. — 736 с.
35. *Орбан-Лембрик Л.* Прикладна соціальна психологія: Досвід та перспективи розвитку // Соціальна психологія, 2006. — № 2. — С. 31–47.
36. *Орбан-Лембрик Л. Е.* Соціальна психологія: Посібник. — К.: Академвидав, 2003. — 448 с.

37. *Орбан-Лембрик Л. Е.* Соціальна психологія: Посібник. — К.: Академвидав, 2005. — 448 с.
38. *Орбан-Лембрик Л. Е.* Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. — Кн. 1. Соціальна психологія особистості і спілкування. — К.: Либідь, 2004. — 576 с.
39. *Орбан-Лембрик Л. Е.* Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. — К.: Либідь, 2006. — 560 с.
40. *Пайнс Э.* Практикум по социальной психологии / Э. Пайнс, К. Маслач. — 4-е междунар. изд. — СПб.: Питер, 2001. — 528 с.
41. *Парыгин Б. Д.* Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории: Моногр. — СПб.: ИГУП, 1999. — 592 с.
42. *Пенькова В. Н.* Отношение подростков к “своим” и “чужим”: осознаваемый и неосознаваемый уровень // Журнал прикладной психологии, 2003. — № 6. — С. 48–59.
43. *Поліщук В. М.* Соціальна психологія (програмні основи, змістові модулі, інформація забезпечення): Навч. посіб. — Суми: ВТД “Універ. кн.”, 2006. — 217 с.
44. *Практикум по психологии: Общая и социальная психология /* Под ред. Н. Д. Твороговой. — М.: Мед. информ. агентство, 1997. — 374 с.
45. *Психология и культура /* Под. ред. Д. Мацумото. — СПб.: Питер, 2003. — 718 с.
46. *Психология социальных ситуаций /* Сост. и общ. ред. Н. В. Гришиной. — СПб.: Питер, 2001. — 416 с.
47. *Резбуев Б. Г.* Четырехслойная модель аффективной преданности работников организации: опыт применения на российской выборке // Психологический журнал, 2006. — № 2. — С. 44–59.
48. *Розин В. М.* К проблеме трансляции в культуре нового опыта: (индивидуальные и социальные практики и понимание) // Мир психологи. — 2006. — № 3. — С. 219–231.
49. *Руденский Е. В.* Основы психотехнологии общения менеджера: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М; НГАЭиУ, 1997. — 180 с.
50. *Руденский Е. В.* Социальная психология: Курс лекций. — М.: Новосибирск; ИНФРА-М; Сибирское соглашение, 2000. — 224 с.
51. *Савина Е. А.* Выбор и принятие решения: риск и социальный контекст / Е. А. Савина, Х. Т. Ванг // Психологический журнал. — 2003. — № 5. — С. 23–30.

52. *Свеницкий А. Л.* Социальная психология в трудах отечественных психологов. — СПб.: Питер, 2000. — 512 с.
53. *Семечкин Н. И.* Социальная психология: Учебник. — СПб.: Питер, 2004. — 376 с.
54. *Социальная психология: Хрестоматия / Сост. Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая.* — М.: Аспект Пресс, 1999. — 475 с.
55. *Социальная психология: Краткий очерк / Под общ. ред. Г. П. Предвечного, Ю. А. Шерковина.* — М.: Политиздат, 1975. — 319 с.
56. *Социальная психология / Под ред. А. Н. Сухова, А. А. Деркача.* — Учеб. пособие. — М.: Академия, 2001. — 600 с.
57. *Социальная психология / Под ред. А. В. Петровского.* — М.: Просвещение, 1987. — 224 с.
58. *Социальная психология личности в вопросах и ответах: Учеб. пособие.* — М.: Гардарики, 1999. — 397 с.
59. *Социальная психология. История. Теория. Эмпирические исследования / Ред. Кузьмин Е. С., Семенова В. Е.* — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. — 288 с.
60. *Трухін І. О.* Соціальна психологія спілкування: Навч. посіб. — К.: ЦНЛ, 2005. — 336 с.
61. *Циба В. Т.* Системна соціальна психологія: Навч. посіб. — К.: ЦНЛ, 2006. — 328 с.
62. *Черносвитов П. Ю.* Культура как адаптивная система: ресурсный и информационные аспекты // Мир психологи. — 2004. — № 1. — С. 242–253.
63. *Шапарь В. Б.* Методы социальной психологии: Учеб. пособие. — Ростов н/Д: Феникс, 2003. — 288 с.
64. *Швачко О. В.* Соціальна психологія: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 2002. — 111 с.
65. *Шибутани Т.* Социальная психология / Пер. с англ. В. Б. Ольшанского. — Ростов н/Д: Феникс, 1999. — 544 с.
66. *Шуванов В. И.* Социальная психология менеджмента. — М.: Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 1997. — 256 с.

Додаткова

1. *Агеев В. С.* Межгрупповое взаимодействие. — М.: Изд-во МГУ, 1990.
2. *Антонов В. В.* Психологическая адаптация к экстремальным ситуациям. — М.: Владос-пресс, 2002. — 174 с.

3. *Атватер И.* Я вас слушаю. Советы руководителю, как правильно слушать собеседника. — М., 1988.
4. *Бендлер Р., Гриндер Дж.* Структура языка // Технология программирования судьбы: Хрестоматия / Сост. К. В. Сельченко. — Минск: Харвест; М.: АСТ, 2003. — С. 55–76.
5. *Бодалев А. А.* Личность и общение: Избранные труды. — М.: Педагогика, 1983.
6. *Брушлинский А. В.* Социальная психология в России и теория Сержа Московичи // Предисл. к кн. С. Московичи “Век толп”. — М., 1998. — С. 3–12.
7. *Величковский Б. М., Зинченко В. П., Лурия А. Р.* Психология восприятия. — М., 1973.
8. *Гиппенрейтер Ю. Б.* Введение в общую психологию. — М., 1996.
9. *Гозман Л. Я.* Психология эмоциональных отношений. — М.: Изд-во МГУ, 1987.
10. *Емельянова Т. П.* Социальная психология. — СПб.: Питер, 2003. — 272 с.
11. *Жуков Ю. М., Бодалев А. А.* Восприятие человеком человека: Хрестоматия по психологии. — М., 1977. — 199 с.
12. *Жуков Ю. М.* Эффективность делового общения. — М.: Знание, 1988.
13. *Зимбардо Ф., Ляйпте М.* Социальное влияние. — СПб.: Питер, 2000.
14. *Ильин Е. П.* Мотивация и мотивы. — СПб.: Питер, 2000. — С. 382–383.
15. *Карташова Л. В., Никинова Т. В., Соломанидина Т. О.* Поведение в организации: Учебник. — М.: ИНФРА М, 1999. — С. 151.
16. *Квинн В.* Прикладная психология. — СПб.: Питер, 2000. — 560 с.
17. *Кови С.* 7 навыков лидера. — Минск. Парадокс, 1996. — С. 22.
18. *Красовский Ю. Д.* Организационное поведение. — М.: ЮНИТИ, 1999. — 355 с.
19. *Кричевский Р. Л., Дубовская Е. М.* Психология малой группы. — М., Изд-во МГУ, 1991.
20. *Кэлвин С. Холл, Гарднер Линдсей.* Теории личности. — М, 2000.
21. *Лабунская В. А.* Невербальное поведение. — Ростов н/Д.: Изд-во РГУ, 1986.
22. *Лебедев В. И.* Экстремальная психология. Психическая деятельность в технических и экологически замкнутых системах: Учебник для студентов психол. фак., техн. вузов и курсан-

- тов транспорт. уч-щ, а также широкого круга читателей. — М.: ЮНИТИ, 2001 — 431 с.
23. *Левитов Д.* Психические состояния беспокойства, тревоги; Психические состояния персеверации и ригидности; Хрестоматия по психологии. — М., 1977. — С. 192, 1995.
 24. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность. — М., 1977.
 25. *Леонтьев А. Н.* Проблемы развития психики. — М., 1981.
 26. *Матулене Г.* О социальной адаптации к деятельности // Психологический журнал. — 2002. — Т. 23; № 5. — С. 108–112.
 27. *Мелибруда Е. Я.* Я — Ты — Мы. Психологические возможности улучшения общения. — М., 1986.
 28. *Мельник Г. С.* MASS-MEDIA: психологические процессы и эффекты. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 1996.
 29. *Мицч П.* Как проводить деловые беседы. — М., 1987.
 30. *Обозов Н. Н.* Психология межличностных отношений. — К., 1990.
 31. *Основы социально-психологической теории* / Под ред. А. А. Бодалева и А. Н. Сухова. — М.: Междунар. пед. акад., 1995.
 32. *Петровский А. В., Ярошевский М. Г.* История и теория психологии. В 2 т. — Ростов н/Д., 1996.
 33. *Петровский А. В., Шпалинский В. В.* Социальная психология коллектива. — М.: Просвещение, 1978.
 34. *Петровская Л. А.* Компетентность в общении. — М.: Изд-во МГУ, 1989.
 35. *Петровская Л. А.* О понятийной схеме социально-психологического анализа конфликта. — М., 1977.
 36. *Поршнев Б. Ф.* Социальная психология и история. — М.: Наука, 1979.
 37. *Психология личности. Тексты.* // Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. — М., 1982.
 38. *Робер М., Тильман Ф.* Психология индивида и группы. — М.: Прогресс, 1988.
 39. *Роменец В. А.* Історія психології епохи Просвітництва. — К.: Вища шк., 1993. — 568 с.
 40. *Роменец В. А.* Історія психології XIX — початку XX століття. — К.: Вища шк., 1995. — 614 с.
 41. *Самоукина Н. В.* Психология и педагогика профессиональной деятельности. — М.: ЗКМОС, 1999. — 352 с.

42. *Совместная деятельность* // Под ред. А. Л. Журавлева, П. Н. Шихерева, Е. В. Шороховой. — М.: Наука, 1988.
43. *Соловьева О. В.* Обратная связь в межличностном общении. — М.: Изд-во МГУ, 1992.
44. *Скотт Д.* Конфликты и пути их преодоления. — К., 1991.
45. *Социальная психология, хрестоматия.* — М.: Аспект-Пресс, 2003.
46. *Хекхаузен Х.* Мотивация и деятельность: В 2 т. — М., 1986.
47. *Хорни К.* Ваши внутренние конфликты. — СПб., 1997.
48. *Хьелл Зиглер.* Теории личности. — СПб.: Питер, 1997.
49. *Фрейд З.* Психология бессознательного. — М., 1989. — 448 с.
50. *Шевандрин Н. И.* Социальная психология в образовании: Учеб. пособие. — М.: ВЛАДОС, 1995.
51. *Шиллер Г.* Манипуляторы сознанием. — М.: Мысль, 1980.
52. *Шостром Э.* Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор. — Минск: ТЦП “Полифакт”, 1992.
53. *Шихирев П. Н.* Современная социальная психология. Кн. 1. — М.: РАН, 2002. — С. 195–245.
54. *Шульц Д., Шульц С.* История современной психологии. — СПб.: Питер, — 2001.
55. *Юсупов И. М.* Психология взаимопонимания. — Казань, 1991.
56. *Ядов В. А.* Социологическое исследование. — М., 1972.

Нова парадигма соціальної психології

Становлення соціальної психології як самостійної наукової дисципліни, що спирається на експериментальні дослідження сформувалося у США. Практично соціальна психологія першої половини ХХ ст. ототожнюється з її американським варіантом. Сама природа соціально-психологічних теорій, логіка їх конструювання набуває ознак логико-методологічних нормативів, що притаманні американській філософії першої половини ХХ ст. Упродовж тривалого часу ці питання розглядалися в достатньо жорсткій схемі позитивізму. Пафос перших експериментальних робіт полягав у тому, щоб виробити альтернативу спекулятивному, кабінетному підходу, що склався в середині ХІХ ст.

Але як наслідок з науки стали зникати не тільки “спекуляції”, але й взагалі теорія. Починаючи з 40-х років ситуація змінюється. Незадоволеність величезними обсягами зібраного, але малозмістовного емпіричного матеріалу, незастосовність більшості висновків, отриманих на основі лабораторних експериментів до вирішення практичних завдань, призводить до того, що все активніше обговорюються питання про рівень можливих у соціально-психологічному знанні теорій. Із соціології запозичується ідея теорій середнього рангу. Критичному осмисленню піддаються і філософські засади соціально-психологічного знання. Стрімкий розвиток соціально-психологічних досліджень після Другої світової війни, перш за все у США, створював враження вельми успішного і результативного розвитку молодій науки. Як ностальгічно відмітив один з перших критиків дисципліни, американський психолог У. Мак-Гайр, “у той час здавалося, що соціальна психологія переживає “золоте століття”. Вона була престижною і продуктивною галуззю, де чимало вчених здійснювали свої дослідження з тією вірою і енергією, яку можна спостерігати у тих, хто добре знає, куди йде” [1].

До кінця 60-х років чітко уявлення щодо шляхів і завдань змінилося повсюдним розчаруванням в результатах, сумнівом в цілях соціально-психологічного знання. Проблема неадекватності методологічного арсеналу експериментальної соціальної психології її

предмета — соціальній поведінці людей, стає відправною точкою переосмислення соціальною психологією своєї ідентичності. З певною часткою умовності можна виокремити такі етапи усвідомлення необхідності змін післявоєнної соціальної психології:

- а) кінець 60-х — початок 70-х років: констатація методологічного неблагополуччя дисципліни, спроби її косметичного ремонту; американська соціальна психологія зберігає свої провідні позиції, але вже стає об'єктом критики європейської науки, яка утверджує своє право на створення альтернативних моделей соціально психологічного знання;
- б) 70-ті роки: усвідомлення того, що соціальна психологія неспроможна пояснити реальну поведінку та вплинути на неї; спроби “зміни парадигми”, пошук нових концептуальних рамок для опису і пояснення соціально-психологічних феноменів. Але хоча теоретичні ідеї були нові, дослідження, що проводилися для перевірки цих ідей, залишалися цілком традиційними [2];
- в) 80-ті — початок 90-х років — кризовий етап; співіснування кілька методологічних орієнтацій, провідними з яких є неопозитівізм і соціальний конструкціонізм.

Щодо методології, криза вирішала своєрідно — шляхом поділу дисципліни на дві соціальні психології, які існують пліч-о-пліч при мінімальній взаємодії [2].

Позитивістська парадигма в соціальній психології. В основі “старої” позитивістської парадигми полягає принцип пізнаваності внутрішніх каузальних механізмів, що керують соціальною поведінкою. Навіть зараз після кризи так звана “стандартна концепція науки”, залишається основною методологічною базою неопозитівізму в соціальних науках. Основні принципи неопозитівізму в соціальних науках полягають у визнанні того, що:

- 1) соціальні явища підкоряються законам, загальним для всієї дійсності, — природною і соціально-історичною (натуралізм);
- 2) методи соціального дослідження повинні бути такими ж точними, строгими і об'єктивними, як методи природознавства (сцієнтізм);
- 3) “суб'єктивні аспекти” людської поведінки можна досліджувати тільки через поведінкові реакції (біхевіорізм);
- 4) істинність наукових понять і тверджень повинна встановлюватися на основі емпіричних процедур (верифікація);

- 5) всі соціальні явища повинні бути описані і виражені кількісно (квантифікація);
- 6) соціальна наука повинна бути вільна від ціннісних думок і зв'язку з ідеологією (методологічний об'єктивізм).

Такій підхід дозволяє розглядати психологію як науку про людську поведінку, а соціальну психологію — як галузь, що вивчає процес взаємодії людей. Вважається, що головна мета науки полягає у встановленні загальних законів за допомогою систематичного спостереження. Соціальний психолог розробляє загальні закони для опису і пояснення соціальної взаємодії. Схоже традиційне трактування наукового закону в тій або іншій формі повторюється у всіх фундаментальних працях з соціальної психології. Наприклад, перші роботи, виконані в рамках соціальної психології як самостійної науки Лебона, Тарда, Мак-Дугалла, присвячені розробці концепції психології.

Починаючи з 50-х років неопозитивізм замінюється “аналітичною філософією”, частиною якої є “лінгвістична філософія”. Оpubлікована в 1958 р. книга англійського філософа П. Уїнча “Ідея соціальної науки” є першою працею, де було здійснено синтез лінгвістичного підходу вчених, які займаються проблемами тлумачення соціальних явищ (німецька розуміюча соціологія перш за все).

Автор зазначає залежність від соціального контексту соціальної поведінки та висуває проблему щодо необхідності розуміння людської поведінки як “осмисленої поведінки”. Розгляд питання про особливості прогнозування суспільних явищ доводить Уїнча до висновку про необхідність оцінюванн перш за все суб'єктивних намірів і рішень учасників деякої сумісної практики. Він зазначає неможливість звести до універсальних логічних закономірностей проблему критеріїв раціональності людської поведінки, і особливо підкреслює конвенціональний характер соціальних відносин.

Одна з центральних позицій Уїнча полягає у зближенні принципів лінгвістичної практики людей і їх соціальних відносин. Соціальні відносини між людьми, на його думку, правильніше порівнювати з обміном ідеями (значеннями, сенсами) під час розмови, ніж із взаємодією сил в деякій фізичній системі. Початковою точкою дослідження служить встановлення і опис “регулярностей”, які втілюються в думках і фіксують тотожність певних соціальних процесів. Подібні думки необхідно пов'язувати з конкретними формами правил, що

висуваються до людської поведінки в межах окремого лінгвістичного співтовариства. Те ж поняття “реальності” у кожному конкретному випадку належить у мові і практиці певної “форми життя” і тому не має універсального значення.

Скепсис до позитивістської концепції і поглиблений інтерес до проблеми лінгвістичних умовностей накладають обмеження на процес розуміння соціальної психології. На методологічному рівні більшість досліджень з позицій нової парадигми базуються на одній або кількох гіпотезах.

Прихильники нової парадигми, або соціальні конструкціоністи, вважають, що осмислення соціопсихологічної реальності не рівнозначне “фізичному знанню” і потребує принципово іншої епістемологічної моделі. З такого погляду наукова істина не тотожна знанню про світ яким він є, що має в своєму розпорядженні об’єктивний спостерігач. Відповідно, наукова теорія не може бути зведена до опису цієї істини вибраними дослідниками. Теорія і істина є специфічними формами дискурсу, що відображають соціально-практичну локалізацію своїх носіїв, які спонукають всіх членів цього соціального співтовариства прийняти цілком певні форми соціального життя. Критерієм оцінки теорії служить не ступінь її відповідності справжньому світу, а її здатність генерувати нові поведінкові феномени, які затверджують “істину”, що проєктується теорією.

У межах цієї парадигми соціальна поведінка інтерпретується як дискурсивна, смислоутворювальна активність. Тому осмисленню тут підлягають такі явища, як правила і структура конверсацій, функції мислення тощо. Експеримент розглядається в такому випадку як один з можливих риторичних прийомів пошуку “істини” (тобто дешифровки значень у мовній діяльності людського співтовариства). З цих позицій вивчення ментального життя на рівні окремого індивіда є не що інше, як “приватизація соціального”, оскільки ментальність завжди соціальна за своїм походженням і змістом [7].

Нова парадигма пропонує на певний час залишити осторонь нашу упевненість у тому, що навколишній світ (як буденний, так і науковий) є щось, зрозуміле само собою, тим самим соціальний конструкціонізм дає нам шанс піддати сумну об’єктивність конвенціонального знання. Так, праця Аверіла, присвячена емоціям, викликає сумнів стосовно того, що гнів — це біологічний стан організму і пропонує розглядати його як історично обумовлений соціальний прояв. Схожі

критичні зауваження стосуються і таких феноменів, як самогубство, шизофренія, альтруїзм, вірування, дитинство, побутове насильство. Було доведено, що об'єктивні критерії виявлення всіх цих “подій”, “поведінкових форм” і “суті” або обмежені культурою, історією, соціальним контекстом, або не існують взагалі.

Терміни, коли відбувається осмислення світу, є соціальними артефактами, продуктами історично обумовленого взаємообміну між людьми. З погляду конструкціонізма, осмислення світу — це не автоматичний або природний процес. Розуміння світу — результат активної спільної діяльності людей, які вступають у взаємовідносини. У зв'язку з цим вчені звертаються до історичних і культурних підстав різних форм конструювання світу. Деякі дослідники виявили широку історичну варіативність у змісті таких понять, як дитина, романтична і материнська любов, “Я”.

Конструкціоністська аналітична орієнтація поширюється далі на ті аксіоми або основоположні твердження, які становлять фундамент прийнятих в сучасному суспільстві особистісних дескрипцій.

По-перше, підлягає з'ясуванню питання, якою мірою культурні моделі мислення детермінують або обмежують ті висновки, які маємо в своєму розпорядженні в межах професійної психології. Як може психолог залишатися “в межах сенсу”, якщо він нехтує межами розуміння, прийнятими в культурі.

По-друге, обговорюється проблема загальних правил пояснення людської діяльності — правил (якщо такі існують), з яких, у свою чергу, і випливають загальноприйняті конвенції. Робота в цьому напрямі дозволяє намітити коло найбільш вірогідних обмежень у сфері психологічного дослідження. Якщо вдасться виділити деяку сукупність гіпотез і тверджень, що детермінують сам процес міркувань про особистість, можливо, зможемо зрозуміти, що саме повинна сказати психологічна теорія, якщо вона претендує на розуміння і відгук.

Ступінь поширення і рівень впливу тієї або іншої форми розуміння світу в той або інший період часу не залежать від емпіричної обґрунтованості вибраної точки зору, вони пов'язані з перебігом соціальних процесів. Незалежно від рівня стабільності або повторюваності яких-небудь поведінкових особливостей, ті або інші варіанти їх тлумачення можуть бути знехтувані, якщо їх пояснення викликає сумнів у членів комунікативного співтовариства. Правила, які визначають “що чим вважати” спочатку позбавлені визначеності; вони

постійно еволюціонують і вільно змінюються, внаслідок змін у тих, хто ці правила застосовує. На переконання деяких дослідників те, що в науці прийнято вважати “упертими фактами”, як правило, обумовлене майже невлесним, але вельми могутнім впливом соціальних мікропроцесів.

Форми розуміння у перебігу соціальної комунікації мають надзвичайно велике значення для соціального життя в цілому, оскільки вони найтісніше пов'язані з багатьма іншими типами людської діяльності. Описи і пояснення світу самі конструюють форми соціальної дії, і в цій своїй якості самі безпосередньо переплітаються з іншими видами діяльності людей. Трансформація опису або пояснення створює сприятливі умови для деяких соціальних дій і несприятливі для інших. Так, модель гріховності особистості припускає деяку, цілком конкретну лінію її поведінки. Саме у зв'язку з цим багато дослідників зацікавилися тими образами або метафорами людської діяльності, які домінують в сучасній психології. Зокрема, масу питань породили трактування людини як машини, як самодостатньої системи або як “торговця на ринку соціальних відносин”.

Значення конструкціонізму як напрямку в сучасній психології стає зрозумілим на тлі історичного розвитку. На думку До. Дж. Джерджена, відмітність цій традиції пов'язана переважно з її базовими орієнтаціями або моделями знання. Такі мислителі, як Локк, Юм, Дж. Ст. Миль, а також сучасні представники логічного позитивізму бачили джерело знання (що трактувалося як ментальне уявлення) в подіях реального світу. З цього погляду, знання є копія світу або повинна бути такою в ідеалі. Таким чином, ця перспектива прагне інтерпретувати знання як достовірне знання, що відтворює або відображає факти реального світу. Трактування походження знання, до якої тяжіли Спіноза, Кант, Ніцше, зумовлене процесами, які притаманні самому суб'єктові пізнання. Мислителі цієї орієнтації стверджують, що в індивіді від народження закладені певні тенденції, що спонукають його мислити, оперувати категоріями і обробляти інформацію. Саме ці тенденції (а не характеристики світу як такого) набувають першорядної ваги у процесі формування знання.

Антиномія двох підходів зіграла вирішальну роль в історії соціальної психології. У США, де розвиток психологічної теорії зазнав сильного впливу прагматизму і позитивізму, біхевіоризм (а згодом і необіхевіоризм) перемістив основні детермінанти людської діяль-

ності в навколишнє середовище. Згідно з постулатами біхевіоризма, для успішної адаптації до середовища організм потребує знання, яке адекватно відображає середовище або відтворює його. Акцентували увагу на внутрішніх тенденціях організації людини незначна група гештальтпсихологів.

Упродовж останніх двох десятиліть сталася явна зміна акцентів. Ендогенна перспектива відродилася у вигляді когнітивної психології. Схожу еволюцію запропонував Курт Левін. У працях його учнів — Фестінгера, Шехтера, внутрішня позиція отримала подальший розвиток завдяки поняттю соціальної реальності (яка протистоїть реальності фізичній), соціального порівняння, мотивованого сприйняття, когнітивного дисонансу. Домінуюче положення, яке зайняли в соціальній психології дослідження такого роду, зробило подальші покоління учених особливо чутливими до таких явищ і процесів, як когнітивні схеми, логічний вивід, накопичення і реалізація інформації, когнітивна евристика.

Зрозуміло, подібні зміни в інтерпретації і поясненні відбулися і в інших сферах психологічного знання. Масштаби “когнітивної революції” надзвичайно великі. Хоча сучасні психологи-експериментатори і демонструють застосування методів, що засвідчують об’єктивність знання про когнітивні процеси, але вони ставлять під удар свою вихідну позицію, згідно з якою значущим є лише світ пізнаний, а не мир як такий. Когнітивізм навряд чи зможе отримати остаточне верховенство і у сфері психологічного знання.

Такий висновок підказує, зокрема, численні приклади нескінченної і нерозв’язної суперечки між мислителями раціоналістичної, ідеалістичної, феноменологічної орієнтацій. Відомий конфлікт між Платоном з його чистими формами пізнання і Аристотелем, який захищав пріоритет плотських даних; між авторитетом досвіду (Бекон, Локк, Юм) і авторитетом розуму і раціональних здібностей (Декарт, Спіноза, Кант); між позицією Шопенгауера і Ніцше, які відстоювали першість волі і пристрасті у процесі генерації знання, і точкою зору логічного позитивізму, що прагнули звести все знання до спостережуваного.

Якщо в майбутньому в психологічних дослідженнях виявляться недоліки когнітивізму, чи слід чекати “повернення до середовища” в тій або іншій концептуальній формі? А ці недоліки виникнуть обов’язково. Він не зможе вирішити такі каверзні проблеми, як по-

ходження ідей і понять або вплив мислення на поведінку. На цьому фоні можна повною мірою оцінити факт появи соціального конструкціонізму. Адепти нового руху узяли на себе сміливість вийти за межі традиційного дуалізму суб'єкт-об'єкта зі всіма його проблемами і приступили до розробки нової концептуально-аналітичної схеми, що базується на альтернативній (не емпіричній) теорії науки, її функцій і потенціалу. Власне кажучи, рух убік конструкціонізму починається в той момент, коли сумніву піддається теорія знання як ментального уявлення. Багато нерозв'язних питань, викликаних цією теорією, змушує звернутися до дослідження феноменів, які являють собою знання в контексті людських відносин.

Одними з перших претендентів на цю роль будуть лінгвістичні образи: адже знанням зазвичай вважається те, що представлене у формі лінгвістичних тверджень, накопичених у працях, журналах, на магнітних дисках тощо. Таким чином лінгвістичні образи — суть конструктивні елементи соціальної практики. З цього погляду знання представляється вже не як предмет індивідуального володіння, зосереджене в межах людського розуму, а як продукт спільної діяльності людей. Тобто ми взагалі можемо залишити осторонь тему психологічного базису мови, (осмислення якої призведе до формування “підтексту” або мови в мініатюрі), і зосередитися на “виконавських” аспектах мови в контексті людських відносин.

Для позначення цього руху іноді застосовують термін “конструктивізм”. Проте останній використовують також стосовно концепції Піаже, теорії сприйняття, а крім того, для характеристики одного із значних напрямів в мистецтві ХХ ст. Поняття “конструкціонізм” дає змогу уникнути плутанини і зберегти зв'язок цієї сукупності ідей з класичною працею Бергера і Лукмана “Соціальне конструювання реальності” [5].

У розробці Бергера і Лукмана органічно поєднуються традиції американської соціології і соціальної психології з німецькою філософією. Основним постулатом цієї праці є твердження, що реальність соціально конструюється, і наука про знання повинна аналізувати процеси, за допомогою яких це відбувається. Звичайна людина живе у світі, який є “реальним” для неї, хоч і не всі аспекти “реальні” рівною мірою і людина “знає”, хоч і з різним ступенем упевненості, що цей світ має таки-то і таки-то характеристики. Пересічна людина зазвичай не утрудняє себе питаннями, що для неї “реально” і що

вона “знає”, доти, поки не зіткнеться з проблемою того або іншого роду. Вона вважає свою “реальність” і своє “знання” само собою зрозумілою.

У різних суспільствах пересічні люди вважають само собою зрозумілими абсолютно різні “реальності”, і ми вимушені питати, чи не можна пояснити різницю між двома “реальностями” відмінностями цих двох суспільств. Вивчаючи все те, що вважається в суспільстві знанням, незважаючи на обґрунтованість або необґрунтованість такого “знання”, наука звертається до процесів розвитку, зберігання і передачі такої інформації, внаслідок чого вона стає само собою зрозумілою “реальністю” для пересічної людини. Інакше кажучи, маємо справу із соціальним конструюванням реальності.

Повертаючись до конструкціонізму, зазначимо, що конструкціоністський аналіз охоплює такі різноманітні явища, як стать, агресія, розум, причинність, особа, “Я”, дитина, мотивація, емоції, мораль. Як правило, фокус цих досліджень становить прийняті в суспільстві мовні форми, засоби досягнення соціальної домовленості з приводу цих форм, а також значення останніх для інших областей соціальної життєдіяльності. У всіх цих випадках з наукового ужитку виключається все те, що представники різних гілок професійної психології вважали “фактами, що стосуються природи психічного”. Психологічні поняття “емоції, мотиви тощо” стають складовою соціального процесу.

Працюючи в цьому напрямі, соціальні психологи починають сьогодні шукати точки зіткнення своєї науки з деякими соціальними дисциплінами нового типу. Це науки, які переважним, займаються аналізом різних систем значень, використовуваних людиною. Зокрема, сфера інтересів соціального конструкціонізму перетинається із заняттями етнометодологів, які вивчають методи, за допомогою яких люди привносять сенс в навколишній світ. Близький соціальному конструкціонізму і драматургічний аналіз “стратегічного розгортання” соціальної поведінки. Завданням соціального конструкціонізму відповідають також ті дисципліни (включаючи історію і соціологію науки), які звертаються до соціальної бази наукового знання. Особливого інтересу для психології набувають дослідження антропологів, зокрема тих, які вивчають процес символічного конструювання світу і людини в позаєвропейських цивілізаціях. Багатообіцяючим виглядає її звертання до літературної теорії (включаючи

аналіз метафор і деконструкцію значень), оскільки ця робота дає уявлення про те, як лінгвістичні або риторичні фігури організовують і спрямовують наші зусилля з “опису” дійсності.

Література

1. *Мак-Гайр У. Дж.* Инь и янь прогресса в социальной психологии: семь принципов // Современная зарубежная социальная психология: Тексты / Под. ред. Г. М. Андреевой и др. — М.: Изд-во МГУ, 1984.
2. *Якимова Е. В.* Введение. Социальная психология: саморефлексия маргинальности: Хрестоматия. — М.: ИНИОН, 1995.
3. *Джерджен К. Дж.* Социальная психология как история // Социальная психология: саморефлексия маргинальности: Хрестоматия. — М.: ИНИОН, 1995.
4. *История философии: Запад — Россия — Восток: Кн. 2 / Под. ред. Н. В. Мотрошиловой.* — М., 1996.
5. *Якимова Е. В.* Западная социальная психология в поисках новой парадигмы: анализ методологических дискуссий 70–90-х годов: Научно аналитический обзор. РАН ИНИОН. — Лаб. социол. — М.: ИНИОН, 1993.

МАУП

**Соціальні організації, соціальні
інституції, суспільство
Взаємопов'язаність соціальних суб'єктів,
або як одні суб'єкти здійснюють свою волю
і впливають на інших**

Ще кілька сторіч тому майже все соціальне життя відбувалося у межах невеликих соціальних груп — сім'ї, сусідської групи, сільської общини. Сьогодні у соціальних структурах переважають *великі вторинні групи*, які впливають на життя людей з моменту їх народження. Підвищення ролі вторинних соціальних груп було пов'язано із формуванням великих суспільств, що охоплюють мільйони людей, та з відповідним ускладненням поділу праці, без якого неможливо було задовольняти потреби сучасного соціального життя.

Найбільш важливою великою групою є суспільство. Р. Робертсон визначає суспільство як населення, що займає певну територію, підпорядковане одній політичній владі, бере участь у спільній культурі. За В. Занденом, суспільство — це порівняно незалежна, самовідтворювана група людей, що займає певну територію, не має легальної залежності від інших угруповань людей та використовує, відтворює і змінює спільну культуру. Соціальні інституції — це функціональні підсистеми суспільства як цілісної системи.

 Суспільство — це об'єднання людей, що самовідтворюється, має певну територію, спільні елементи культури, єдину систему політичної влади, яка не підпорядкована іншим об'єднанням, зовнішнім до даного.

Спільна цілісна система культури є ознакою не лише суспільства, а й етносу або нації. Суспільство ж може мати: або спільну мову, або спільну релігію, або спільну ідеологію, які виконують інтегративні функції, та соціальні групи, які обслуговують основні соціальні потреби.

Для функціонування великих мас люди створювали групи, призначені для виконання певних завдань, досягнення певних цілей, — *формальні групи*. Останні 30–40 років такі країни, як США, все більше стають суспільством великих, напівавтономних і тісно пов'язаних

між собою формальних організацій. І це не лише система державної адміністрації — від місцевих муніципальних організацій аж до федерального уряду. До цих організацій відносять також міжнародні корпорації, великі профспілки, і інші великі організації. Навіть організована злочинність досягла таких розмірів і такої розгалуженості, що потребує адміністративного персоналу. Взагалі, сучасне суспільство є поєднанням формальних груп, що виникають, зникають, змінюються, поєднуються і вступають у численні відносини одна з одною.

За принципом об'єднання членів виділяють три типи формальні груп.

- Перший тип — це добровільні організації, об'єднання, до яких люди можуть вільно приєднуватися і вільно їх залишати. Прикладами добровільних організацій є релігійні, професійні об'єднання, політичні партії. Члени таких організацій не отримують платні за своє членство. Навпаки, вони часто самі сплачують за своє членство, тому що найчастіше у добровільних організаціях люди приєднуються для того, щоб заповнити свій вільний час, мати задоволення від спілкування з однодумцями, щоб надати тим, хто цього потребує, ту чи іншу допомогу, надати ті чи інші соціальні послуги.

Для багатьох добровільних організацій суттєвою умовою існування є нездійсненність їх програм, тому що повне розв'язання проблем, якими вони займаються, усунуло б підстави для їх існування. Якщо мета, яку вони переслідують й буде виконана, вони будуть змушені або розформуватися, або змінити цілі організації.

- Другий тип формальні груп — примусові організації входять до яких людей примушують, навіть коли вони цього не бажають. Прикладом таких організацій є обов'язкова школа, обов'язкова армія, психіатрична клініка, тюрма, різні форми примусових робіт тощо.
- Третій тип формальні груп — утилітарні організації. Утилітарна організація — це об'єднання, до якого люди вступають з практичних причин. До таких організацій належать: підприємства, вищі навчальні заклади, урядові організації тощо. Членство у таких організаціях ані повністю добровільне, ані повністю примусове. У демократичному суспільстві людину не можуть примушувати найматися на роботу, але якщо людина не має інших

джерел доходу, вона змушена це робити, щоб забезпечити себе засобами існування.

 Організація — це група людей, діяльність яких свідомо координується для досягнення загальних цілей

Створення організацій — лише один з процесів, що забезпечують задоволення суспільних потреб. Більш загальний процес — формування соціальних інституцій (або інститутів).

 Соціальна інституція — це сталі сполучення цінностей, норм, статусів, ролей і груп, що розвивається у зв'язку із задоволенням певної соціальної потреби

Стабільні соціальні утворення, які отримали назву інституцій, вкрай необхідні для соціальних груп і суспільства в цілому, утворення і збереження норм і цінностей, збереження соціальних відносини. Інституції забезпечують людей встановленими методами розв'язання тих проблем життя, що періодично повторюються. Вони визначають організацію, спрямування і виконання певних видів діяльності. Зв'язок інституцій суспільства з особистим життям його членів, з їхньою поведінкою, здійснюють ті соціальні ролі, що формуються певною інституцією. Соціальні ролі, таким чином, здійснюють зв'язок макросоціального і мікросоціального рівнів життя.

Традиційно виділяють п'ять головних сфер соціального функціонування. І як головні розглядаються інститути, сформовані для стандартизованого розв'язання основних проблем, що зустрічаються в кожній з цих сфер. Це сім'я, економіка, політика, релігія, освіта.

Головними функціями інституції сім'ї є народження дітей, а також задоволення особистих потреб членів сім'ї.

Інституція економіки забезпечує виробництво, обмін і розподіл товарів і послуг.

Інституція політики виконує функцію захисту громадян.

Інституція релігії забезпечує сукупність цінностей та виконання ритуалів, які у традиційному суспільстві підтримують солідарність та згоду.

Інституція освіти забезпечує передавання набутків культури, знань.

Основні соціальні інституції містять у своєму складі більші спеціалізовані підсистеми, певні підрозділи. Наприклад: система дошкільного виховання, середньої освіти, вищої освіти у сфері освіти.

Більш повні класифікації, крім названих п'яти інституцій, додають ще чотири.

Медицина система, головна функція якої захист здоров'я громадян; наука — функція якої є здобуття знання про природу і соціальний світ; правова система, головна функція якої — встановлення соціального контролю.

Військова система, функція якої — напад або захист від нападу зовнішніх ворогів суспільства. Треба також зауважити, що в дійсності кожна інституція виконує більше ніж одну функцію, з іншого боку, кілька інституцій можуть брати участь у виконанні однієї функції.

Виокремлюють основні характеристики інституцій.

- Інституції мають тенденцію чинити опір змінам, тобто характеризуються інерційністю. Ця характеристика пов'язана з тим, що соціальна поведінка стає інституалізованою лише тоді, коли вона закріплюється у надзвичайно сталих формах — звичаях і традиціях.
- Інституції взаємозалежні, оскільки різні інституції поділяють спільні цінності та норми.
- Інституції мають тенденцію змінюватись паралельно, у зв'язку одна з одною.
- Інституції задовольняють найважливіші соціальні потреби, тобто є уособленням головних соціальних проблем суспільства.

Влада. Взаємодія або соціальна дія має два аспекти:

- суто предметну діяльність;
- формування міжособистісних зв'язків.

Р. Бейлз класифікує ці аспекти як сферу розв'язання завдань та сферу емоцій.

У процесі взаємодії упродовж певного часу виникає взаємопов'язаність. Взаємопов'язаність може регулюватися самими членами взаємодії (неформальні групи) і соціальними інституціями (організаціями).

Й. Лингард визначає три рівні взаємопов'язаності:

- зміна поведінки у присутності інших осіб — “публічний ефект”;
- взаємодія при активній емоційній реакції обох сторін та їх зацікавленості дією;
- співпраця.

Взаємопов'язаність є джерелом змін, чинником формування особистісних, у тому числі характерологічних особливостей людей, які

взаємодіють. Зростання взаємопов'язаності знижує можливість самостійних дій та призводить до зростання впливу лідера або керівника. Навпаки, зниження рівня взаємодії дає можливість для самої роботи.

За С. Московичі, вплив у групі розподіляється нерівномірно і здійснюється однобічно. Функції соціального впливу заключаються в тому, щоб зберегти та здійснити соціальний контроль, а відношення залежності обумовлює напрям і силу соціального впливу. Згода, яка досягається завдяки взаємному обміну впливами, базується на об'єктивних нормах.

Форми, в яких виступає вплив, залежать від стану невизначеності, що зазнає більшість групи, та потреб цієї групи у редукції цієї невизначеності. Всі процеси впливу розглядаються як процеси комфортності.

Американський соціолог А. Холей зауважив: “Кожна соціальна дія є відправленням влади, кожне соціальне відношення є владним рівнянням і кожна соціальна група або система є організацією влади”.

Прагнення влади є системним мотивом людини. Ніцшеанська традиція стверджує, що владний мотив, тобто прагнення контролювати інших людей, впливати на їхню волю, переважає в людині, а Б. Сканер, навпаки, вважав, що більшість людей бажає бути підвладними. Владні мотиви можна розділити на егоцентричні й соціоцентричні. При домінуванні егоцентричних мотивацій особа прагне до реалізації власних амбіцій, а особа з соціоцентричною мотивацією — до реалізації суспільних цілей.

Ми вже зазнали, що вплив лідера, керівника та взагалі формування прошарку високостатусних членів групи пов'язаний з їхнім положенням у системі розподілу ресурсів групи: емоційних, економічних, інформаційних. Таким чином, при зростанні взаємопов'язаності відбувається перерозподіл ресурсів групи на користь високостатусних її членів. Формуються владні відносини — здатність здійснювати вплив на членів групи.

 Влада — складний соціальний феномен, який виявляється на всіх рівнях суспільної ієрархії і включає психологічні та інституціолізовані форми впливу на людей

Влада — це можливість і здатність одних соціальних суб'єктів здійснювати свою волю, впливати на інших за допомогою примусу,

права, авторитету. Поняття “влада” має багато сенсів і різноманітних підходів до їх розуміння. Французький дослідник влади М. Кроз’є порівнював владу з тхором, якого всі чують, але якого ніхто не бачив. Можна виокремити ряд підходів до розуміння влади. У вітчизняній літературі влада розуміється у трьох значеннях:

- як відносини командування і підпорядкування у суспільній групі, державі й суспільстві;
- як вольовий елемент, що виражається у здатності одних суб’єктів нав’язати волю іншим суб’єктам за допомогою примусу і переконання, підпорядкувати їх своїм інтересам;
- як інституція, тобто організована установа, здатна забезпечити єдність дій і ustalений порядок у суспільних відносинах.

У зарубіжній літературі щодо розуміння влади можна виділити чотири напрями: біхевіористський, телеологічний, психологічний, інструменталістський, структуралістський.

Біхевіористський напрям розглядає владу як певний тип поведінки, здатний впливати на поведінку оточення.

Ф. Ніцше, Б. Рассел, Б. Скінер розробили теорію психологічно-го, а не інституціолізованого походження влади. З їхнього погляду, більшість людей не здатна самостійно ініціювати дії, тому відчуває потребу в контролі.

Телологічний напрям інтерпретує владу як засіб досягнення певних цілей, запланованих результатів. Згідно з цим напрямом, влада існує для того, щоб реалізувати важливі суспільні цілі. Вона є засобом обміну, тобто її віддають тим політикам, які найбільш ефективно можуть задовольнити базові потреби соціальної спільноти у безпеці, порядку і соціальній підтримці.

Інструменталістський напрям тлумачить владу як набір певних інструментів, з допомогою яких вона здійснюється. На думку О. Тоффлера, базовими інструментами влади є сила, багатство і знання. Якщо в минулому домінували сила й багатство, то в сучасному інформаційному суспільстві домінують знання.

Структуралістський напрям розглядає владу як структуру відносин між керівниками і підлеглими, що ґрунтуються на співвідношенні винагород і покарань.

Виокремлюють три підвалини влади.

- По-перше, це обмеження — ресурси, що дозволяють одній стороні внести у ситуацію новий негативний чинник. Звичайно

люди розглядають обмеження як покарання, тому що вони шкодять їхньому здоров'ю, психічному або майновому стану.

- По-друге, це стимули — ресурси, що дають змогу одній стороні додати до ситуації іншої сторони нові переваги. Люди зазвичай сприймають стимули як винагородження через те, що вони означають передання соціально визначених благ — матеріальних речей, послуг або соціальних позицій — в обмін на виконання бажань того, хто має владу.
- По-третє, це переконливість — ресурси, що дають можливість одній особі змінити наміри інших без додавання до ситуації вад чи переваг. Через переконання, що базується на репутації експерта, особистісній привабливості або на контролі за засобами інформації, індивіди або групи схильються до надання переваги тому, чого бажають ті, хто має владу.

Коли хтось панує над вирішальними ресурсами, він приходить до панування й над людьми. Контроль над ключовими ресурсами ставить людину (або групу) між іншими людьми й тими засобами, якими вони задовольняють свої потреби.

Позиції соціальної влади віддзеркалюють здатність членів групи впливати на свої оточення.

Влада за її застосуванням у суспільних сферах, а також засобами впливу поділяється на: економічну (владу менеджерів, власників), духовну (владу релігійних ієрархів, містиків, магів), інформаційну (владу науковців, експертів, засобів масової інформації), політичну, адміністративну, військову.

Влада містить такі елементи:

- наявність у відношеннях влади двох партнерів — окремих осіб, організацій, інституцій тощо;
- вказівкою на те, хто здійснює владу, є вираження нею своєї волі стосовно того, до кого застосовується влада;
- підкорення наказам;
- суспільні норми, які встановлюють, хто має право віддавати накази, а хто повинен їх виконувати.

Отже, влада — це можливість і здатність одних соціальних суб'єктів здійснювати свою волю, впливати. За Френчем та Раменом, є кілька найбільш значимих форм влади. Це влада, яка базується:

- на примусі;
- на винагороді;

- на знанні (експертна або референтна влада);
- на прикладі (еталонна влада);
- на законі (легітимна влада).

Влада опирається на такі основні засоби: примус, легітимність, угода, надання переваг.

Примус як інституціолізована ознака влади має ряд аспектів функціонування. З точки зору *парадигми примусу* влада має такі ознаки:

- виникнення влади (зокрема державної) ґрунтується на насильстві;
- влада з допомогою армії, поліції, бюрократії та ідеології (церкви, школи, засоби масової інформації) забезпечує панування одних груп над іншими.

Влада у сучасному світі використовує, як правило, не фізичне, а символічне насильство (прихований примус), суть якого зводиться до таких його проявів:

- прийнятне насильство, коли члени виконують волю високо-статусних кіл і не відчують безпосереднього тиску;
- оприроднене насильство, коли віра і поведінка, які нав'язуються високостатусними колами, сприймаються членами як природні;
- приховане насильство, коли кожен член суспільства, відповідно до свого соціального статусу позасвідомо сам бере участь у насильстві.

Слід додати, що це є й узаконені засоби примусу, тобто вплив на членів, коли вони порушують існуючі правові норми.

Крім узаконених засобів примусу влада використовує й нелегальні: підкуп, обіцянки, шантаж, штучне створення перешкод, формування ілюзій, створення додаткових джерел залежності від влади.

Легітимність За М. Вебером, передбачається, що влада ґрунтується здебільшого на довірі членів групи до неї. Ця довіра, або ступінь визнання суспільством законної влади (легітимності), може бути раціональною і нерациональною.

М. Вебер виділяв три типи легітимності (традиційний, харизматичний, легально-раціональний). Сучасна наука виокремлює сім: традиційний, харизматичний, правничо-раціональний, на засадах участі, раціонально-цільовий, соціально-евдемонічний і національно-патріотичний.

Традиційна легітимність ґрунтується на визнанні тих дій влади, що відповідають цінностям і нормам традиційної культури.

Харизматична легітимність передбачає визнання якихось рис і здібностей лідера як виняткових. Така влада нестабільна через проблеми спадкоємності влади, зміну суспільних настроїв, почуттів щодо оцінки лідера. Крім того, зміна харизматичного лідера часто призводить до зміни переважної більшості високостатусних членів групи.

Правничо-раціональна легітимність випливає із визнання владних дій у межах існуючої системи права.

Легітимність на засадах участі передбачає обґрунтування ідеологією і практикою наявної системи, участь членів групи у діяльності групи й їхню віру в можливість впливати на владу.

Раціонально-цільова легітимність виходить з переконання, що влада лише тоді є сприятливою і гідною підтримки, коли вона забезпечує виконання поставлених цілей.

Соціально-евдемонічна легітимність полягає у здатності влади забезпечити групі високий рівень життя і створити ілюзію її піклування про добробут народу.

Національно-патріотична легітимність визначає національні або патріархальні символи, ритуали, міфи, успадковані від попередніх поколінь.

Влада в суспільстві розподіляється за суспільною угодою між багатьма владними суб'єктами, які в правових рамках розподіляють владу через узгодження інтересів, і в постійній конкуренції доводять своє право на керування суспільством. Суспільною угодою між владою і суспільством в сьогоdnішніх умовах є конституція і конституційні закони.

Парадигма *суспільної угоди* передбачає такі основні положення:

- влада виникає внаслідок угоди між державою і суспільством для захисту прав і свобод громадян;
- особистість розглядається як творець соціального порядку, організатор політичної влади, яка скоріше прагне задовольнити свої інтереси, ніж демонструвати відданість спільноті;
- втручання влади у суспільну сферу вважається доцільним для захисту нації від зовнішніх ворогів, захисту прав і свобод громадян;

- відстоювання “стихійного” порядку, створеного ринковими саморегуляторами.

Влада *емоційної переваги* — влада симпатій, антипатій, емоційної залежності. Це влада таких інституцій, як релігійні, містичні організації. Виходячи з цього, можна виокремити критерії типологізації влади:

- за характером примусу;
- типом легітимності;
- ступенем публічності;
- типом владного суб'єкта;
- джерелами формування;
- за ступенем поділу влади та механізмом стримувань і противаг.

Ступінь публічності характеризує *відкритість влади суспільству*.

За цим критерієм можна виділити три види влади:

- видимого і прозорого керування, де кордони влади освітлені та чітко визначені;
- напівприхованого або тіньового субуправління, де поряд з офіційними механізмами прийняття рішень існують тіньові;
- приховане, криптократичне (таємне), де більшості членів групи доступна лише та інформація, в якій влада зацікавлена.

За *типом* фіксації обсягу повноважень, межі компетенції державних органів, органів регіонального і місцевого самоврядування, передбачених правом і традицією, влада може бути:

- абсолютною (східні деспотії);
- необмеженою (монархії);
- обмеженою законом (конституційні монархії, республіканські форми правління);
- централізованою (концентрація влади у центральних державних органах), децентралізованою (оптимальний розподіл компетенції між центральними органами державної влади і органами самоврядування);
- неконцентрованою (розподіл владних повноважень у межах владного органу).

За кількістю суб'єктів влади її поділяють на групуву і особистісну.

Груповими суб'єктами влади можуть бути організації (партії, групи тиску, державна бюрократія), а також соціальні групи (класові, демографічні, територіальні, етнонаціональні).

Реальний розподіл влади між груповими суб'єктами залежить від їх чисельного складу, організаційних і фінансових можливостей, типу політичного режиму, ідеологічного впливу. За цими критеріями влади можна розподілити на національну, партійну, корпоративно-кланову, мафіозну, з домінуючими інтересами або рівновагою соціальних інтересів тощо.

До джерел формування влади можна віднести суб'єктів політичного процесу та інституціональні механізми її формування. За першою групою критеріїв влади можна типологізувати як тиранічну, деспотичну, монархічну, аристократичну, деспотичну, а за другою групою — як династичну, узурпаторську, виборну, призначувану, делеговану.

Теорія поділу влади передбачає наявність незалежних гілок влади. Між ними існує механізм стримувань і противаг, який забезпечує неможливість надмірної концентрації влади в одному із владних інститутів.

Будь-яка влада як засіб обмінних процесів має здатність втрачати свою ефективність. Це явище ерозії влади характеризується зниженням ефективності управлінських дій. Чим вищий адміністративний рівень, тим сильніші тенденції до зниження ефективності і швидше (у часі) відбувається цей процес (як зазначав лорд Елтон, влада розбещує людину, а абсолютна влада розбещує абсолютно).

На ерозію влади впливають такі чинники:

- особистісні інтереси людей;
- геополітичні умови, культурні традиції, суспільні настанови;
- ситуативні умови, пов'язані з успіхом або невдачею влади.

Сутність особистісних параметрів полягає в тому, що упродовж певного часу радикально змінюються мотиви людей. Якщо на початку становлення своєї кар'єри особа була одержима благородними поривами, то досягнувши владної вершини, вона живе для утримання влади. Чим вищий рівень владної ієрархії, тим більша вірогідність автономізації людини, що зрештою призводить до зацікавлення керівників не ефективністю прийнятих управлінських рішень, а ритуалів, пов'язаних із владним статусом.

Критична мотивація, що на перших порах є позитивною (бо кращими управлінцями, як свідчать соціологічні дослідження, є люди з сильною критичною мотивацією), згодом послаблюється у зв'язку з

посиленням владної стабільності. У стилі реалізації влади починають переважати рутинні засоби управління.

Однак зі зміною умов виникає потреба змінити форми управління, але не всі керівники здатні змінити свій стиль, відійти від звичних способів мислення і дій. Це спричиняє догматизацію і рутинізацію процесу прийняття управлінських рішень. Цей процес особливо посилюється зі старінням керівників (геронтологічний синдром), тобто нездатністю мислити категоріями майбутнього, а лише сьогодення і минулого.

Середовище, або критичний простір, що впливає на ерозію влади, характеризується такими ознаками: ступенем невизначеності, ступенем мінливості і ступенем складності.

Ступінь невизначеності проявляється в тому, що менеджери, приймають рішення в умовах дефіциту інформації або її спотвореного характеру. Часто інформація спеціально селекціонується, щоб вона відповідала очікуванням керівних органів, або явно фальсифікується.

Ступінь мінливості полягає в тому, що в умовах швидких суспільних змін керівники не встигають приймати адекватні рішення, і тому вони стають більш консервативними, ніж суспільні інститути.

Ступінь складності показує, що цивілізаційний розвиток ускладнює суспільні відносини і обмежує розумові, чуттєві та вольові можливості людини, і тому управлінці, які приймали оптимальні рішення в простих ситуаціях, не можуть справитися із виконанням своїх обов'язків у складній суспільній системі.

На суб'єктів влади впливають процесуальні моменти (помилки, невдачі, успіхи). Часто невдача може загартувати керівника або послужити причиною його подальших невдач, а несподіваний успіх призвести до ейфорії і в кінцевому результаті до різкого падіння.

При розгляді ерозії влади треба чітко відрізнити її об'єктивні причини від суб'єктивних інтерпретацій. Часто люди схильні правильні управлінські рішення, що не дають швидкого успіху, трактувати як неправильні і вбачати псування влади там, де її насправді не існує. Критерієм оцінки ефективності влади або її ерозії є раціональність прийнятих рішень, яка розкривається через відношення реалізованих і нереалізованих рішень.

Сукупність усіх сфер впливу всіх форм влади формує системи: *політичну, економічну, правову, духовну, а також соціальну системи,*

які є підсистемами суспільства. Якщо істотною ознакою економічної системи є власність, правової — правові норми як регулятори суспільного життя, духовної — формування цінностей, відтворення особистості, адекватної цим цінностям, політичної системи — формування та здійснення політичної, державної влади.

Кожна з них володіє монополією на владу в масштабах усього суспільства, визначає стратегію суспільного розвитку у своїх сферах та впливає загалом на економічне, соціальне, культурне життя зокрема; визначає характер впливу на ментально-поведінкові аспекти та способи і механізми розподілу влади в соціальному просторі (владний режим).

Поняття *владний режим* охоплює не весь зміст поняття “система”, а лише соціально-владний, тобто характер відносин між тими, хто володарює і хто підпорядковується. Отже, поняття “владний режим” може означати:

- процесуальні аспекти;
- способи і механізми розподілу влади;
- характер відносин між владними і невідними суб’єктами;
- характер відносин між соціальними інституціями;

Владний режим розкриває характер відносин між:

- групою і її членами;
- органами влади;
- владними “елітними” групами і опозицією;
- владою групами тиску, агентами соціального контролю;
- ідеологічними і неідеологічними формами політичного процесу.

Розподіл влади між високо статусними членами. В експериментальних дослідженнях було виявлено, що члени групи з високим статусом більше впливають на рішення групи, ніж особи з низьким статусом. Таким членам група надає значні можливості для ухилення від групових норм. Якщо при цьому високостатусні члени групи достатньо прогресивні, то вони можуть легше, ніж низькостатусні, досягти прогресивних нововведень у групі. Однак це не завжди призводить до підвищення продуктивності групи. Щоб ефективно діяти, групі іноді необхідно докласти чимало зусиль для усунення домінування високостатусних її членів.

За правилами Картрайта, високостатусні члени групи негативно ставляться до змін у групі тому, що це змінюють потоки ресурсів й може

призвести до зменшення їхнього статусу. Найбільш важливе завдання для високостатусних членів — зміцнення єдності групи, тому що це зміцнює їхній статус.

Зміна влади пов'язана із переструктуризацією ресурсів групи, перерозподілом повноважень. Повноваження — це спроможність впливати на інших. Вона розглядається іншими членами системи як санкціонована і законна. Наприклад, працівники компанії сприймають її президента як особу, яка має право просити їх працювати позаурочно. Упорядкування керівників (лідерів) і їхніх підлеглих (послідовників) утворить те, що часто називають формальною структурою, тобто ієрархією посад.

Принцип ієрархії полягає в тому, що всякий член організації має єдину вищу особу, від якої він в основному і одержує розпорядження. Оскільки його шеф теж має шефа, який, в свою чергу, також має шефа, організаційна ієрархія будується так, що утворить піраміду, у вершині якої концентруються повноваження і влада. Ієрархія — найбільш характерна ознака державного управління, навіть більш характерна, ніж наявність правил і неперсоніфікованих посад.

Упорядкування координуючої діяльності задовольняється ієрархічною структурою влади, яка функціонує за певними правилами та процедурами (бюрократією).

В. Занден називає бюрократією соціальну структуру, що створюється ієрархією статусів і ролей, за певними правилами і процедурами і базується на розподілі функцій влади. Структура та функції державних управлінських органів, а також процес виконання ними прийнятих рішень у сфері державного управління реалізується бюрократичними структурами.

Бюрократичні структури створюються для виконання рутинних завдань, надання стабільності відношенням між людьми. Їхня ефективність як інструменту підвищення організованості почасти зобов'язана саме цій стабільності і є наслідком високого ступеня упорядкованості мереж комунікації. Ці переваги реалізується при низьких темпах змін у суспільстві. Вперше аналіз бюрократії як специфічної системи соціальної регуляції здійснив видатний німецький соціолог М. Вебер. За Вебером, бюрократії притаманні такі особливості.

- Функціональна спеціалізація. Серед посадових осіб існує чіткий розподіл функцій. Кожний член організації спеціалізується

ся на виконанні певної роботи і зосереджується на певних завданнях.

- Ієрархія влади. Усі посади поєднуються в ієрархічну систему влади у вигляді піраміди. Посадові особи відповідають перед начальником не лише за свої дії і рішення, а й за дії і рішення своїх підлеглих. Обсяг влади окремої посадової особи чітко визначається: кожна така особа має виконувати розпорядження безпосередньо вищої посадової особи і має право віддавати розпорядження лише своїм безпосереднім підлеглим.
- Регуляція дій. Діяльність бюрократії спрямовується системою взаємопогоджених правил і інструкцій (переважно у письмовій формі). Ці правила визначають також відповідальність посадових осіб та відносини між ними. Вони забезпечують координацію виконання завдань і одноманітність цього виконання незалежно від змін у складі персоналу.
- Кваліфікованість персоналу. Усі посади потребують певної кваліфікації і заповнюються на підставах компетенції кандидатів, а не будь-чиїх особистих суджень. Компетенція визначається сертифікацією (наприклад, ступенем, отриманим в інституті) або через іспити, тестування у самій організації.
- Забезпечення. Призначених на посади організація забезпечує усім, що необхідно для виконання їх службових обов'язків.
- Кар'єра. Створюються умови, щоб найманні працівники розглядали свою роботу в організації як особисту кар'єру. Для цього підвищення в ієрархії здійснюються або за старшинством, або за заслугами, або з урахуванням того й іншого. Після випробувального періоду призначені на посади особи набувають гарантії зайнятості і захисту проти довільного звільнення з роботи.
- Архивація документів. Адміністративні рішення, правила, процедури і дії організації занотовуються документально і зберігаються постійно в архіві.

Найчастіше до вад бюрократії відносять такі:

- Неєфективність у незвичайних ситуаціях, яка, фактично, є наслідком підвищеної ефективності у звичайних, типових ситуаціях. Т. Веблен назвав її натренованою нездатністю, маючи на увазі, що такий стиль діяльності, по-перше, формується саме у процесі набуття досвіду роботи в бюрократичних організаціях,

а по-друге, має своїм наслідком нездатність адекватно реагувати на незвичайні ситуації. Досвід, що набувається у бюрократичних організаціях, формує у їхніх членів так зване тунельне бачення, яке обмежує здатність бачити повний контекст справи і реагувати по-новому, коли зміна ситуації робить старі засоби її вирішення непридатними.

- Перекручена раціональність. Тут мається на увазі, що функціональна раціональність бюрократії — це раціональність лише щодо засобів отримання конкретного результату, але не стосовно самого результату. Тобто, через те, що кожен бюрократ концентрується на своїх власних функціях, вплив їх виконання на більш загальні результати діяльності організації можуть залишатися непередбаченими.
- Заміщення цілі. Завжди є ризик, що з часом, посадові особи почнуть забувати цілі своєї організації і спрямовувати свою енергію на що-небудь інше. Часто потреби функціонування великої організації викликають власні бюджетні, кадрові та інші адміністративні проблеми, і день за днем увага бюрократії може все більше концентруватися на цих внутрішніх проблемах. Відбувається зміщення на них з тих цілей, заради яких організація була створена. Навіть добродійні організації іноді витрачають непропорційно велику частину фондів на адміністрування, і лише чверть чи ще меншу частку витрачають на ті цілі, заради яких організації були створені.
- Тенденція до збільшення своєї чисельності.
- Авторитарність структури. Комунікації у бюрократичній організації переважно односторонні, йдуть майже повністю лише згори донизу, і на середніх рівнях часто викривляються. Ті, хто займає верхівку організації рідко добре обізнані із проблемами та почуттями тих, хто перебуває на нижчих рівнях ієрархії.
- Тенденція до виродження в олігархію. Олігархія — система влади, за якою вона концентрується в руках кількох осіб, які використовують свої посади з метою власного збагачення та задоволення своїх егоїстичних інтересів.

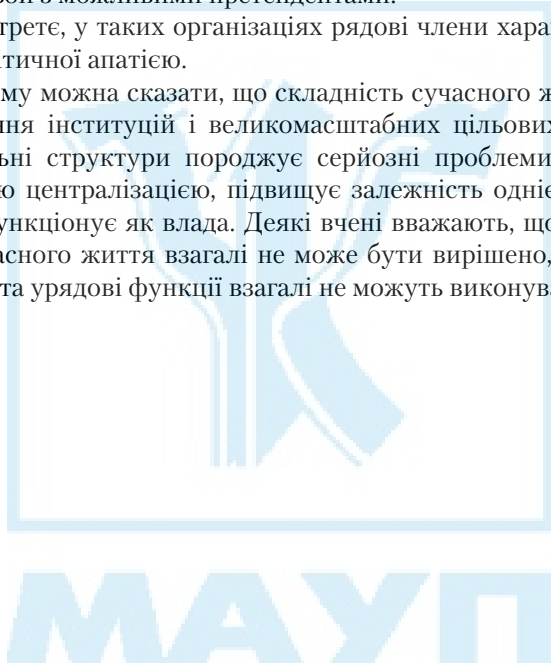
Є низка причин, що провокують розвиток олігархічних тенденцій всередині цільових організацій.

- По-перше, це структури влади: влада спускається згори вниз. Навіть коли влада надається членами організації (як у проф-

спілках або політичних партіях), вплив керівництва і адміністрації роблять загальне голосування і пов'язані з ним процедури просто ритуалами.

- По-друге, посадові особи таких структур мають перевагу перед простими її членами. У них є доступ до інформації, що неможливо для інших, і звичайно більше політичної майстерності і досвіду. Крім того, вони контролюють такі адміністративні ресурси, як комунікаційні мережі, офіси і кошти, які можуть бути використані для виконання їхніх особистих завдань, боротьби з можливими претендентами.
- По-третє, у таких організаціях рядові члени характеризуються політичною апатією.

В цілому можна сказати, що складність сучасного життя вимагає формування інституцій і великомасштабних цільових організацій, їх соціальні структури породжує серйозні проблеми, пов'язані із надмірною централізацією, підвищує залежність однієї людини від іншої і функціонує як влада. Деякі вчені вважають, що чимало проблем сучасного життя взагалі не може бути вирішено, а деякі організаційні та урядові функції взагалі не можуть виконуватись добре.

Соціометричний напрям.

Поширення в соціальній психології набув так називаний соціометричний напрям. Засновником цього напрямку був Джекоб (Якоб) Морено, який розпочав свою професійну діяльність як клініцист. Дж. Морено спирався у своїй роботі на психоаналіз. Перші дослідження з психодрами, спонтанного театру Дж. Морено почав у Відні і продовжив надалі в США.

Працюючи наприкінці першої світової війни в таборі біженців, неподалік від Відня, Морено був уражений тим, наскільки по-різному були виражені у них недуги, що нерідко виявлялися як психосоматична симптоматика. Він звернув увагу, що більш благополучні біженці поділяли, як правило, свої бараки з рідними, старими знайомими чи новими друзями, тоді як у халупках його постійних пацієнтів панували натягнуті стосунки й склоки.

Живе уявлення Морено дозволило йому побачити, як у різні сторони розтікаються потоки симпатій і антипатій, і вже тоді у нього склалося переконання, що контроль над цими силами дав би змогу поліпшити рівень життя людей. Після роботи в таборі біженців Морено був одержимий ідеєю, що емоційна, внутрішня (глибинна) структура будь-якої групи може бути досліджена в такий же спосіб, як на рентгеновських знімках. Здійснення цього завдання стало можливим завдяки розробці графічної презентації результатів соціометричного тесту у формі соціограми. Соціограма — це графічне зображення емоційної структури групи.

Згодом він прийшов до ідеї соціального всесвіту. Ця структура складається з мінімальних соціальних одиниць — атомів. “Соціальний атом — найменший соціальний елемент, але це не індивід”. Соціальний атом це найменший елемент структури взаємин. Термін соціальний атом не аналогічний з терміном фізичним атомом, а лише використовується у першеджерельному його змісті — atomos (неподільний).

Він відшукав більш загальні сили, що стоять за симпатіями й антипатіями. Такими силами Морено вважав сили “тяжіння” і “відштовхування”. Згідно з Морено, відокремлений індивід — це соціальна фікція. Найменшим елементом мікроструктури є соціальний атом, що складається з усіх відношень між індивідом і його оточенням.

Людину з народження оточують люди, що формують її як соціальний атом (мати, батько, бабуся). З віком, усе менше партнерів із соціального атома перебувають у кривому спорідненні, але багато хто є рідним по духу. На думку Дж. Морено, існує здібність притягати інших людей — соціальні атоми (обсяг емоційних зв'язків індивіда), утворювати соціальні молекули (зв'язки атомів у групи).

Тепер перед ним постало питання: яким же чином включити ці сили у соціальний експеримент без утрати їхньої змістовності? Старий соціологічний метод спостереження й опису він вважав непридатним. Морено вважав неправильним зводити людей до об'єктів дослідження й експериментувати з ними як з піддослідними. Нагальною стала проблема реорганізації традиційних методів дослідження.

На шляху розв'язання цієї проблеми Морено дійшов до ідеї соціометричного тесту. Цей тест, на відміну від традиційних соціологічних методів, є методом дослідження, а не просто виміру. Він переводить учасників соціометричного тестування із статусу об'єкта дослідження у статус дослідника дії, тому що вони повинні виконувати тест у власних інтересах.

При соціометричному тестуванні йдеться не лише про з'ясування симпатій шляхом опитування (як при вивченні громадської думки), скільки про перший крок у напрямі зміни існуючих стосунків. Зазначена суб'єктивна утягненість випробуваних у ситуацію експерименту означає, що вони беруть участь у тестуванні не лише як вимірюваний об'єкт, а й як особи, суб'єктивно зацікавлені у пізнанні і зміні глибокої соціально-психологічної структури групи, з якою вони пов'язані. При цьому метою експерименту стає не дослідження і вимір поверхневих структур, а експериментальне вивчення динамічної глибокої соціоемоційної структури групи.

На основі соціометричної процедури діагностики були виявлені істотні закономірності як у поведінки окремих особистостей, так і в діяльності груп. Наприклад, високий соціометричний статус позитивно корелює із: розумінням зв'язків і стосунків у групі; рівнем інтелекту; знаннями і досягненнями; здоров'ям людини; соціоекономічним статусом.

Індивіди з високим соціометричним статусом є як би референтами груп, тобто носіями основних норм і цінностей цих груп; ефективність їхніх дій вище при виконанні важливих завдань. “Соціометричні друзі” (які роблять взаємні вибори) звичайно мають схожі особистісні характеристики, перебувають у просторовій близькості.

“Соціометрична згуртованість” групи позитивно корелює із загальною її ефективністю.

Соціометрія виділяє три типи стосунків, що приводять у рух “соціоемоціональні сили” притягання і відштовхування: відчуття, перенос і теле.

Відчуття — проникнення людини в особистісний емоційний світ іншого індивіда шляхом уявлення себе на його місці. Воно виявляється в уявлюваному емоційному прийнятті ролі іншої людини.

Перенос — відносини, опосередковані (обумовлені) несвідомими фіксаціями бажань або спогадів.

Теле — багатобічне взаємне розуміння і проникнення всередину переживань іншої людини, що виявляється у феномені взаємного прийняття ролі іншого, адекватній оцінці індивідами один одного і виникненні реалістичних міжособистісних відносин.

Результати соціометричного дослідження становлять основу для психотерапевтичної зміни існуючих соціальних стосунків. Така зміна є головною метою соціометричного експерименту. Дж. Морено стверджував: “...соціальні конфлікти і напруженість зростають у прямо пропорційній залежності від соціодинамічних розбіжностей між офіційною структурою суспільства й її соціометричною матрицею”.

Психотерапевти до Морено для усунення психічних відхилень корегували звичайно розум, пам'ять, волю, навички пацієнта поза міжособистісними контактами. Вважалося, що саме ці психічні утворення впливають на виникнення різних відхилень. Однак найчастіше причини напруження, конфліктів, неврозів лежать у недосконалісті адаптації в групі, у відсутності умінь правильно побудувати свої стосунки з іншими людьми (у родині, на роботі, із друзями і знайомими). Розроблені Морено методи соціодрами і психодрами були призначені для розв'язання подібних проблем.

Морено розробив тріадну систему, що складається із соціометрії, групової психотерапії і психодрами. “Д-р Фрейд, я починаю з того моменту, на якому Ви зупиняєтеся. Ви приймаєте людей у штучній обстановці свого кабінету. Я зустрічаюся з людьми в їхньому природному оточенні. Ви аналізуєте їхні сни, я намагаюся дати їм мужність мріяти знову. Я учу людей грати богів”.

Групова психотерапія Морено — це метод, мета якого в активізації і самоактивації у кожного окремого учасника групи почуття відповідальності за себе, як індивіда, і за групу, як ціле. У рамках

цього підходу відповідальність розглядається не просто як знання, а як заклик до дії. Морено вважав, що метою групової психотерапії повинна бути креативна революція. Він писав: "...завдання ХХ ст. полягає в тому, щоб привернути увагу до вершин креативних можливостей людини, без розвитку яких подальше існування людини під сумнівом".

Згідно з Дж. Морено, будь-який вчинок є вираженням "Я" індивіда, що виконує ту чи іншу роль. Цей факт спонукав Морено до розробки теорії ролей. Він вважав: "Безпосередніми аспектами того, що називається "Я", є ролі, у яких воно діє". Морено стверджував: "... психоаналітична ситуація припускає аналіз, але виключає дії". Відповідно до філософської антропології Морено, особистість — це дійова людина. Як така вона уже за своєю природою пов'язана з іншими людьми і космосом, які є аспектами і умовами її буття.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
Аудиторна самостійна робота з дисципліни “Соціальна психологія”.....	5
Опрацювання матеріалу лекцій.....	5
Семінарські заняття.....	21
Практичні заняття.....	33
Позааудиторна самостійна робота студентів.....	35
Реферати.....	35
Контрольні роботи (заочна форма навчання).....	39
Ситуаційні задачі.....	42
Анотація.....	52
Самостійна наукова робота.....	54
Контроль за самостійною роботою студентів.....	55
Контрольні питання.....	55
Критерії оцінки знань студентів; принципи оцінювання знань за модульно-рейтинговою системою. Розрахунок рейтингу з дисципліни “Соціальна психологія”.....	60
Список літератури.....	63
Додатки.....	71

Відповідальний за випуск *А. А. Карпова*
Редактор *І. В. Хронюк*
Комп'ютерне верстання *Н. М. Музиченко*

МАУП

Зам. № ВКЦ-3051

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП